

DSH

DSH

DSH

ISBN 978-80-969857-1-5

SPORY O BISKUPA VOJTAŠŠÁKA

**Politické a spoločenské aktivity Jána Vojtaššáka
v rokoch 1938 – 1945**

Ján Hlavinka – Ivan Kamenec

DOKUMENTAČNÉ STREDISKO HOLOKAUSTU 2008

Obsah

5	Úvod
7	Vstup do politického života
14	Dvojnásobný člen a podpredseda Štátnej rady
17	Biskup Ján Vojtaššák a „riešenie“ židovskej otázky
27	Biskup Ján Vojtaššák a baldovské kúpele
45	Pokles politickej angažovanosti
47	Záver
48	Menný register, Pramene a literatúra
50	Summary
51	Obrazová príloha
54	Dokumenty

Úvod

Verejné, cirkevné, spoločenské i politické aktivity, no vari ešte viac dramatické životné osudy biskupa Jána Vojtaššáka (1877–1965), sú už niekoľko rokov objektom nielen intenzívneho štúdia, rekonštrukcie a následného hodnotenia, ale aj témou polemík, ktoré neraz presahujú vlastný predmet výskumu a čiastočne prekračujú tiež hranice Slovenska. Činnosť tohto spišského biskupa sa buď nadmieru a nekriticky idealizuje, alebo sa pod zúženým zorným uhlom jeho verejných a politických aktivít z prvej polovice štyridsiatych rokov 20. storočia, spochybňuje jeho celoživotný ľudský profil. Naša práca nemá ambície vytvoriť a prezentovať kompletný životopis Jána Vojtaššáka; a už vôbec nechce zasahovať do nedotknuteľných právomocí rímskokatolíckej cirkvi v jej úsilí o proces blahorečenia spišského biskupa. Nemáme ani najmenší úmysel spochybňovať mravný rozmer rezistentných postojov a činov J. Vojtaššáka voči nastupujúcej novej, tentokrát „červenej“ totalite, ani relativizovať jeho dlhoročnú perzekúciu a ľudské utrpenie v komunistických žalároch či jeho násilnú ľudskú a profesionálnu izoláciu po roku 1948.¹ Napokon, aj pri osobe J. Vojtaššáka možno vysloviť hypotézu, že každá trochu významnejšia osobnosť v dejinách, má akési dva životopisy: jeden skutočný, no nikdy celkom poznaný, a druhý pomyselný, ktorý o nej fabulujú jej prívrženci, nasledovníci, ale aj odporcovia či ideoví oponenti. Na vytváraní tohto „druhého životopisu“ sa výdatne podieľajú aj historici a publicisti – často

1. O živote Jána Vojtaššáka vyšlo na Slovensku po roku 1989 niekoľko prác a pomerne veľa publicistických článkov rôznej odbornej kvality. Zväčša v nich prevažuje aprioristicky idealizovaný obraz biskupa, no na druhej strane sa v nich nachádzajú aj pokusy o negatívistické bilagovanie jeho celoživotnej činnosti. Z publikovaných prác, z ktorých možno čerpať fakty (hoci sa nemusíme vždy stotožniť s ich závermi a hodnoteniami) uvádzame aspoň tri: CHALUPECKÝ, I. (ed.): Spišský biskup Ján Vojtaššák. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej dňa 9. mája 1999 2001 na Katolíckej univerzite v Ružomberku. Studia Theologica Scepusiensia VI. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie 2003; TRSTENSKÝ, V.: Fragment z veľkého svedectva o živé viere. Výber z korešpondencie Mons. Viktora Trstenského a Otca biskupa Jána Vojtaššáka. Námostovo 1999; TRSTENSKÝ, V.: Sila viery, sila pravdy. Bratislava – Senefeld-R, 1999. Treba ešte upozorniť, že bol publikovaný aj vlastný Životopis Jána Vojtaššáka biskupa spišského (autobiografia). Toronto – Svätý Jur 1994.

s rozdielnymi výsledkami a hodnoteniami. K tomu ešte dodávame výstižný postreh sociológa: „Školské výklady histórie, ideologické stvárňovanie i mrzačenie historických obrazov, pripravenosť akceptovať isté (a nie iné!) typy mýtov, úroveň tradičného „štandardu historických vedomostí“, to sú niektoré z faktorov ovplyvňujúcich podobu výsledného bežného historického vedomia.“²

V predkladanej práci sa pokúšame zrekonštruovať a zdokumentovať viaceré dôležité fakty a procesy, ktoré sa týkajú verejných, politických a osobných aktivít Jána Vojtaššáka v rokoch 1938–1945. Práve toto obdobie verejnej a treba povedať, že niekedy prinajmenšom rozpaky vyvolávajúcej činnosti spišského biskupa, je predmetom sústavných a ostrých polemík, ktoré zďaleka nemajú iba odborný historiografický rozmer, ale neraz presahujú do celospoločenských diskusií. V nich sa často tvrdí, že kritika politickej a verejnej práce biskupa J. Vojtaššáka (no aj iných, aktívne politizujúcich kňazov) z obdobia rokov 1938–1945 je vlastne viac či menej otvoreným útokom na rímskokatolícku cirkev vo všeobecnosti. Sme presvedčení, že spomínané obvinenia na adresu historikov nie sú opodstatnené a vyvolávajú zbytočné emócie, ktoré znemožňujú nielen lepšie spoznávanie osoby nášho záujmu, ale aj príslušného obdobia, keď na Slovensku existoval autoritatívno-totalitný režim s viacerými fašistickými prvkami.

Táto práca bola podporená Agentúrou pre podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy číslo APVV –51-017105.

² KRIVÝ, V.: Súčasné vnímanie historicky významných politických osobností. In: KAMENEC, I. – MANNOVÁ, E. – KOWALSKA, E. (eds.): Historik v čase a priestore. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi. Bratislava 2000, s. 139.

Vstup do politického života

Každý človek na Slovensku, bez ohľadu na svoje profesionálne či stavovské zaradenie, ktorý od jesene 1938 vedome vstúpil alebo bol nevedomjak vtiahnutý do aktívnej politiky na strane vládnuceho režimu, nesie – pravdaže svojmu funkcionárskemu či spoločenskému postaveniu primeraný – diel zodpovednosti za všetko pozitívne i negatívne, čo sa odohrávalo na autonómnom Slovensku, resp. v rokoch I. Slovenskej republiky. Týka sa to aj biskupa Jána Vojaššáka, ktorý ako člen a dvojnásobný podpredseda Štátnej rady v rokoch 1940–1945 patrila podľa litery platných zákonov k vysokým ústavným činiteľom štátu. Jeho vtedajšie verejné a politické aktivity však nemožno mechanicky hodnotiť len podľa akýchsi formálnych kritérií či funkcionárskych postov, ktoré zastával, ale aj podľa jeho ďalších konkrétnych skutkov a vyjadrení z tohto obdobia. Práve tie boli a zostávajú merítkom jeho verejnej činnosti a jej vplyvu na občanov. Tento nezanedbateľný vplyv vychádzal ani nie tak z politických postojov svojho pôvodcu, ale v prvom rade z toho, že J. Vojaššák bol kňaz a vysoký cirkevný hodnostár s nesporne veľkou autoritou u občanov štátu, najmä u tých, ktorí sa hlásili ku katolíckemu náboženstvu. Z toho možno odvodzovať aj mieru osobnej zodpovednosti spišského biskupa.

Pri posudzovaní verejných a politických aktivít J. Vojaššáka treba ďalej zohľadňovať a rozlišovať jednak jeho osobnú angažovanosť, doprevádzanú niekedy až prekvapujúco razantnými vyjadreniami a činmi, jednak verejné akcie a postoje tunajšieho rímskokatolíckeho biskupského zboru k aktuálnym spoločenským a politickým otázkam na Slovensku. Prirodzene, J. Vojaššák bol členom tohto zboru a je podpísaný pod jeho kolektívnymi dokumentmi (pastierskymi listami, vyhláseniami v tlači atď.), ktoré mali po verbálnej stránke spravidla

pokojný, skôr zmierlivý tón. Zdá sa, že tu dochádzalo v postojoch spišského biskupa (a nielen u neho) k istej dileme, resp. k vnútornému rozporu medzi jeho kňazskými (biskupskými) a osobnými politickými stanoviskami.

Ján Vojaššák spolu s ostatnými katolíckymi a čiastočne i s evanjelickými biskupmi, ako aj s absolútnou väčšinou kňazov tunajších kresťanských cirkví, prijal s neskrývanou radosťou i s nádejou štátoprávne zmeny na Slovensku po 6. októbri 1938 a najmä po 14. marci 1939.³ Katolícki biskupi na konferencii v Žiline 24. októbra 1939 privítali vznik štátu osobitným pastierskym listom: „*Čo je teraz našou úlohou? Nie len vďaka vzdávať Pánu Bohu, ale všemožne udržiavať a zveľaďovať tento drahý dar Boží: Našu Slovenskú republiku.*“⁴ Bol to úplne legitímny a v roku 1939 v slovenskej spoločnosti jednoznačne prevažujúci postoj, aj keď nevedno, do akej miery boli jeho nositelia informovaní o skutočných mocensko-politických okolnostiach, teda o surovom nacistickom nátlaku pri vzniku nového štátu. Aj J. Vojaššák osobne považoval vznik Slovenského štátu – v súlade s vtedajšou oficiálnou štátnou doktrínou a propagandou – za vykúpenie z národnej poroby, za priam zázračné vyvrcholenie národno-emancipačných snáh slovenského národa a jeho hlbokého náboženského presvedčenia: „*Utrpenie bolo údelom slovenského národa. Slovenská prítomnosť musí zachovať a ďalej budovať tie náboženské a mravné hodnoty, ktoré v minulosti, v dobe utrpenia náš slovenský národ posilňovali. Povstali sme, ani sami nevieme vysvetliť, akým zázračným spôsobom. Sme samostatní!*“⁵ U Jána Vojaššáka jeho bezvýhradne kladný vzťah k novému štátu a vlastne aj k jeho autoritatívno-totalitnému politickému systému pravdepodobne ovplyvnil tiež jeden subjektívny faktor, ktorý zďaleka nezohrával takú dôležitú úlohu u iných vtedajších príslušníkov tunajšieho katolíckeho episkopátu. Bol totiž od začiatku dlhoročným ideovým prívržencom (nevieme posúdiť a doložiť, či aj registrovaným členom) Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorá sa stala na jeseň 1938 samovládnuou štátostranou.⁶ Okrem

3. Problematike vzťahu katolíckej cirkvi k I. Slovenskej republike sa venuje pomerne bohatá odborná historická literatúra. Pozri napr. DOLINSKÝ, J.: *Cirkev a štát na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava 1999; MULÍK, P.: *Katolícka cirkev a politika Slovenskej republiky 1939 – 1945*. In: *Slovenská republika (1939 – 1945)*. Martin 2000, s. 101 – 113; MULÍK, P.: *Politická angažovanosť kňazov na Slovensku v prvej polovici 20. stor.* In: *Studia Academica Slovaca*, 29, 2000, s. 142 – 157; MULÍK, P.: *Úskalia katolicizmu v politike a praxi prvej Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945*. In: *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Bratislava 2003, s. 141 – 160; VILHAN, M.: *Postoje katolíckej cirkvi na Slovensku k politickým režimom v rokoch 1939 – 1951*. In: *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica 1999, s. 384 – 405; PETRANSKÝ, I.: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946*. Nitra 2001.

4. LETZ, R. (ed.): *V hodine veľkej skúšky. Listy biskupa Michala Buzalku, spoločné prejavy slovenských katolíckych biskupov, súbor dokumentov*. Trnava 2007. Dokument č. 120, s. 301.

5. *Katolícke noviny*, 14. septembra 1941.

6. Tvrdenie časopisu *Gardista* z Vianoc 1939, že biskupi J. Vojaššák a K. Kmetko vstúpili do Hlinkovej gardy nepovažujeme

blízkej názorovej príbuznosti ho viazali k strane aj sympatie a osobné priateľstvo k jej popredným predstaviteľom – hlavne k Andrejovi Hlinkovi, no postupne zrejme aj k Jozefovi Tisovi, či k ďalším funkcionárom strany – najmä z radov kňazov. V týchto okolnostiach videl J. Vojtaššák asi najbezpečnejšiu záruku všeobecnej spravodlivosti a harmonickej konsolidácie vývoja nového štátu.

Spomínané osobné väzby a sympatie viedli od roku 1939 Vojtaššáka nielen k neskrývanej podpore režimu, ale aj k priamej angažovanosti sa v rámci tvoriacich sa oficiálnych politických štruktúr nového štátu. Podmienky totalitného režimu a rozohrávajúcej sa vojny, do ktorej sa Slovenská republika vďaka svojmu satelitnému postaveniu voči nacistickému Nemecku aktívne zapojila, so sebou logicky prinášali veľmi zložité, nepríjemné, neraz priam schizofrenické dilemy a z hľadiska permanentne zdôrazňovanej kresťanskej morálky, ťažko obhájiteľné praktické dôsledky aj pre každého ústavného činiteľa štátu. V zložitej situácii prijať významnejšiu politickú funkciu znamenalo pre hocikákeho občana, osobitne pre vysokého cirkevného hodnostára, vydať sa na neistú, veľmi riskantnú cestu. Sám J. Vojtaššák si zrejme toto riziko uvedomoval a asi mal aj isté obavy. V auguste 1940, po svojom vymenovaní za člena Štátnej rady, ktorá mala byť „vrcholným orgánom štátnej reprezentácie, ... strážcom našej ústavnosti, ale i čestnou strážou všetkého, čo doteraz národ mravne, hospodársky a kultúrne tvoril a bude tvoriť“, ⁷ spišský biskup prostredníctvom vatikánskeho chargé d'affaires v Bratislave Giuseppe Burzia, žiadal od Svätej Stolicy povolenie, aby mohol funkciu prijať. ⁸ Z Vatikánu prišla kladná odpoveď, aj keď jej odosielateľ vyjadril vážne znepokojenie nad angažovaním sa kňazov v aktívnej politike: „*Prosím, aby ste opatrne dali na vedomie spišskému biskupovi, že Svätá Stolica so znepokojením sleduje, keď cirkevní hodnostári prijímajú funkcie, prinášajúce politickú a morálnu zodpovednosť najmä za súčasnej situácie.*“ ⁹

Možno konštatovať, že z perspektívy ďalšieho vnútropolitického vývoja na Slovensku, bol varujúci odhad Vatikánu veľmi presný. Z hľadiska postavenia katolíckej cirkvi politické angažovanie sa jej kňazov v politických štruktúrach režimu I. Slovenskej republiky nebolo najšťastnejšie a prinášalo skôr kontraproduktívny efekt. Ján Vojtaššák po vyžiadanom, aj keď opatrnom súhlase Ríma, o správnosti svojho vstupu

za pravdepodobné. Mohol to byť propagandistický pokus gardistických radikálov presvedčiť občanov, že aj vysokí katolícki cirkevní hodnostári podporujú HG, jej politické ciele a metódy.

7 Slovenský národný archív (SNA), fond (F) Úrad predsedníctva vlády (ÚPV) – Štátna rada (ŠR), šk. č. 242, bez čísla.

8 KAMENEC, I. – PREČAN, V. – ŠKORVÁNEK, S. (eds.): Vatikán a Slovenská republika (1939–1945). Dokumenty. Bratislava 1992, Dokument č. 23, s. 45 (Ďalej Vatikán a Slovenská republika...).

9 Tamže, Dokument. č. 24, s. 45–46.

do politického života však zrejme nikdy nezapochyboval. Jeho nadšenie pre nový štát a režim, ktorý považoval za naplnenie slovenských i svojich osobných túžob, prevládalo všetky pochybnosti i varovanie z Vatikánu. Takto zrejme riešil aj ďalšie osobné i morálne dilemy, pred ktorými v rokoch 1939–1945 viackrát stál. Čiastočne u neho absentovala kritická sebareflexia na vlastné politické aktivity, ako ju bolo možné zaregistrovať v stanoviskách i v angažovaní sa iných členov episkopátu či u viacerých kňazov a laikov katolíckej, no aj evanjelickej cirkvi.

Prvé verejné mimocirkevné, ale s náboženstvom úzko súvisiace aktivity Jána Vojtaššáka v nových politických pomeroch sa týkali výberu a uzákonenia jedného z oficiálnych symbolov štátu – štátnej hymny. Už v čase autonómneho Slovenska, v decembri 1938, so znepokojením upozorňoval, že v hymnách Nad Tatrou sa blýska, resp. Hej, Slováci „*niet ani slova o Bohu, sú tam ale vyhrážky hromom, bleskom, peklom a ešte pred Pánom Bohom. Navyše sa to má počúvať v kostole a na cirkevných slávnostiach. Je to megalomanská pýcha.*“¹⁰

K problému štátnej hymny sa nekompromisný a v tomto smere nuspokojený Vojtaššák ešte niekoľkokrát vrátil. V marci 1939 vyslovil svoje rozčarovanie, že pieseň Hej, Slováci sa stala via facti (od dramatického zasadenia slovenského snemu 14. marca 1939) štátnou hymnou. Podľa neho „*do kostolov nepatria nedôstojné a neprístojné marše*“. Preto navrhol, aby sa oficiálnou štátnou hymnou stala cirkevná pieseň Bože, čoš' ráčil. Nie všetci biskupi (napríklad banskobystrický biskup Marián Blaha) s takýmto návrhom súhlasili, odvolávajúci sa pritom na historickú tradíciu hymny Hej, Slováci. Tvrdohlavý Vojtaššák vzápätí vyhlásil, že ak nebude jeho návrh akceptovaný, tak v kostoloch svojej spišskej diecézy dovoľí spievať ako štátnu hymnu len pieseň Bože, čoš' ráčil.¹¹ To isté stanovisko zaujal Vojtaššák aj v novembri 1939, keď však už pripustil istý kompromis: Hymna Hej, Slováci sa mala spievať, no vždy iba mimo kostola. Štátne orgány boli však v tomto smere – napriek nevôli biskupa – neústupné. Vojtaššák sa však nevzdával. Ešte v apríli 1941 vo svojom prejave na pôde Štátnej rady sa poslednýkrát neúspešne pokúšal zmeniť štátnu hymnu, ktorá podľa neho – podobne ako pieseň Nad Tatrou sa blýska „*má v texte pohanský podtón... Radosť Slovákov sa stala dokonalou 14. marca 1939. Vtedy sme odvrhli trckajúci pochod Nad Tatrou sa blýska a z radosti len v núdzi, v prvom momente z neinformovanosti povolaných sa utieklo ku naskrze nemožnému*

¹⁰ SNA, f. Ministerstvo školstva a národnej osvety, šk. č. 22, č. 40739.

¹¹ Tamže.

a nevhodnému pochodu Hej, Slováci.“¹² Protest ani tentokrát neprešiel a nepodporili ho dokonca ani ďalší traja katolícki kňazi, ktorí boli členmi Štátnej rady. Definitívnu bodku za kauzou slovenskej štátnej hymny urobila vláda v máji 1941, ktorá rozhodla, že hymna Hej, Slováci v hudobnej úprave A. Moyzesa sa má hrať a spievať pri všetkých oficiálnych príležitostiach i v kostoloch.¹³

Inou oblasťou, kde sa prelínala cirkevná funkcia Vojtaššáka so všeobecne politickou situáciou a z nej vyplývajúcimi problémami, bola jeho angažovanosť týkajúca sa začlenenia katolíckych farností, nachádzajúcich sa na bývalých poľských územiach vrátených slovenskému štátu a pod správu spišského biskupstva. Táto otázka sa stala aktuálnou už počas nemecko-poľskej vojny, do ktorej po boku Nemecka zasiahla aj slovenská armáda, čo nesporne citlivý, výsostne cirkevno-administratívny problém spolitizovalo a znacionalizovalo. Vatikán síce podporil zmenu cirkevnej správy v prospech spišskej diecézy, no zároveň si uvedomoval delikátnosť tejto otázky. Štátny sekretár Svätej stolice Luigi Maglione vyslovil obavy či táto zmena je iniciovaná „iba pohnútkami duchovnými“ a nie „aj určitými nacionalistickými obavami“.¹⁴ V roku 1941 vypukol názorový spor s národnopolitickým pozadím medzi spišským biskupom a dvoma kňazmi pôsobiacimi na inkorporovanom území: K. Machajom z Jablonky a M. Jablonským z Orávky. J. Vojtaššák v zmysle svojich kategorických, niekedy až tvrdých postupov hodlal spor nekompromisne vyriešiť preložením oboch kňazov. Tí však odmietli rešpektovať jeho príkazy, odvolávajúc sa na fakt, že napriek hraničným zmenám sa stále cítia byť podriadenými krakovskému biskupovi. J. Vojtaššák túto neposlušnosť považoval za vážne porušenie cirkevnej disciplíny i za zneváženie svojej autority a práv v rámci cirkevnej hierarchie. Preto sa obrátil na Kanceláriu prezidenta republiky a žiadal ju o intervenciu, aby vláda „čím skôr sa zasadila u Svätej Stolice, prostredníctvom našej a berlínskej Apoštolskej nunciatúry, aby štátnym zákonom privtelené územie Oravy a Spiša bolo cirkevne, z právomoci Krakovského biskupstva vyňaté a Spišskému biskupstvu inkardinované“.¹⁵

Vec sa tak chtiac-nechtiac dostala na oficiálnu diplomatickú pôdu. Zdá sa, že Vatikán sa v tomto smere viac prikláňal ku krakovskému, než ku spišskému biskupovi. Bolo to možno aj preto, že katolícke Poľsko bolo

¹² Tamže.

¹³ SNA, f. Ministerstvo pravosúdia, šk. č. 61, 10714/41–4.

¹⁴ Vatikán a Slovenská republika..., Dokumenty č. 15 a 34. K tejto kauze pozri v citovanej zbierke dokumentov aj Dokumenty č. 9, 10, 11, 12.

¹⁵ Tamže, Dokument č. 38, s. 68–69.

okupované nacistami, ktorí tu kruto prenasledovali a vraždili obyvateľov, vrátane tamojších katolíckych kňazov. Slovenský vyslanec vo Vatikáne Karol Sidor po svojom rokovaní so zástupcom Štátneho sekretára Svätej stolice Domenicom Tardinim poslal Ministerstvu zahraničných vecí v Bratislave v októbri 1941 správu, v ktorej so znepokojením upozorňoval: „Súkromne rád by som Vám povedať, že sa veľmi zle vyníma, keď donucujete cirkevnú vrchnosť, aby bez ohľadu na predpisy kánona, čiste z politických príčin pokračovala proti jednotlivým kňazom. Neslobodno zabúdať na prípad ružomberského farára Andreja Hlinku, pri ktorom spišský biskup Párvy konal podľa želania ministrov z Budapešti.¹⁶ Veci to neprospeje a zanechá nemilé pocity u tých, ktorí mali byť potrestaní. Svetská vrchnosť vždy má k dispozícii toľko vlastných prostriedkov, že pomocou nich vie dostatočne obstrihnúť prípadné protištátne výkyvy jednotlivcov bez toho, aby pre svetské otázky musela zaťažovať do vecí cirkevnú vrchnosť.“¹⁷

Neprináleží nám posudzovať stanovisko J. Vojtaššáka v tejto výsostne vnútrocirkevnej kauze, no zrejme vo vatikánskych kruhoch jeho autoritatívne kroky voči neposlušným kňazom neurobili dobrý dojem. Svedčí o tom aj list G. Burzia z 31. marca 1942, v ktorom vatikánsky diplomat, okrem iného, písal: „Viem však, že Msgr. Vojtaššák má povesť veľkého šovinuistu; pretože, keď som raz na žiadosť J. E. Msgr. Sapiehu (krakovský biskup – pozn. autorov) u neho intervenoval v prospech niekoľkých poľských farárov, ktorých on vyhnal z fár, odpovedal mi: moja humánnosť voči týmto kňazom je až takmer hriešna.“¹⁸ Po skončení druhej svetovej vojny spory na tomto území pokračovali v oblasti politickej i v oblasti vymedzenia právomocí cirkevných diecéz. Intolerancia prichádzala tentokrát z poľskej strany a mala neraz veľmi surové i tragické dôsledky pre obyvateľov slovenskej národnosti, vrátane drobných kňazov.¹⁹ Nevedno, či do týchto sporov zasahoval aj J. Vojtaššák a či vôbec v novej politickej konštelácii mohol do nich zasahovať.

V tejto súvislosti treba ešte upozorniť na jednu dôležitú skutočnosť: Vojtaššákovy snahy z roku 1939 požadujúce administratívne zmeny v cirkevnej správe na z Poľska navrátených územiach, vybavovala a usilovne podporovala aj slovenská diplomatická misia vo Vatikáne.

¹⁶ K. Sidor tu naráža na kauzu z roku 1906, keď spišský biskup Alexander Párvy odvolal Andreja Hlinku z farského úradu pre podporu slovenského kandidáta Vavra Šrobára pri voľbách do mestskej rady v Ružomberku. Pápežská kúria sa vtedy postavila za odvolaného farára a biskup Párvy musel svoje rozhodnutie zrušiť.

¹⁷ Vatikán a Slovenská republika... Dokument č. 38, s. 69.

¹⁸ Tamže, Dokument č. 60, s. 95.

¹⁹ Blížšie pozri MAJERIKOVA, M.: Príspevok k povojnovým perzekúciám Slovákov na severnom Spiši a hornej Orave. Rukopis, 11 strán.

Jej dôležitým a po vyslancovi K. Sidorovi funkčne najvyšším pracovníkom bol kňaz Jozef Kapala, ktorý mal so spišským biskupom veľmi dobré a osobne blízke vzťahy. J. Kapala totiž študoval na seminári v Spišskej Kapitule a tamojší novovymenovaný biskup Vojtaššák ho v roku 1921 poslal na ďalšie štúdiá do Ríma, kde zotrval šesť rokov. Po viacerých cirkevných funkciách, ktoré zastával J. Kapala v rámci spišskej diecézy, sa v roku 1931 stal profesorom na učiteľskom ústave v Spišskom Podhradí a navyše osobným tajomníkom spišského biskupa.²⁰ V roku 1939 odišiel J. Kapala – na priame odporúčanie J. Vojtaššáka – do dôležitej diplomatickej funkcie cirkevného radcu slovenského vyslanectva pri Svätej stolici. Stal sa tam najbližším spolupracovníkom K. Sidora.²¹

Uvedené fakty oprávňujú k položeniu otázky, či J. Vojtaššák mohol byť v rokoch 1939–1945 až nadštandardne, hoci aj neoficiálne, informovaný o niektorých vážnych problémoch vo vzťahoch medzi Vatikánom a Slovenskou republikou. Odpoveď na ňu by bola nesporne veľmi zaujímavá – najmä v tých prípadoch, keď z Vatikánu prichádzali na Slovensko viaceré upozornenia a výrazy znepokojenia nad tunajšími vnútropolitickými udalosťami. Netýkalo sa to iba výhrad Svätej stolice proti tzv. riešeniu židovskej otázky a proti zavedeniu rasových zákonov. Výhrady mala aj voči neprijatiu vatikánskeho nuncia na jar 1939 a proti verbálnym vyjadreniam niektorých politizujúcich katolíckych kňazov, ktorí nimi vyjadrovali sympatie k nacistickej ideológii, k Adolfovi Hitlerovi a prejavovali oddanosť tretej ríši.²²

Za verejné aktivity J. Vojtaššáka v období rokov 1938–1945 možno považovať jeho návštevy a vystúpenia na cirkevných slávnostiach, na zhromaždeniach rôznych spolkov, charitatívnych či zdravotníckych organizácií, kde vystupoval jednak ako vysoký cirkevný hodnosťár, jednak ako oficiálny zástupca Štátnej rady. Sem možno zaradiť napríklad jeho účasť na podujatiach Zväzu katolíckej mládeže, návštevy sanatória Robotníckej poisťovne vo Vyšných Hágoch a pod. Pri takýchto príležitostiach okrem celebrowania cirkevných úkonov spravidla prednášal nábožensko-výchovné prejavy v duchu kresťanskej

20 Katolícke noviny, 28. februára 1943; pozri aj Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava 2000, s. 638.

21 Bližšie pozri SIDOR, K.: Šesť rokov pri Vatikáne. Scranton, Pa. 1947.

22 Bližšie pozri viaceré dokumenty v edícii Vatikán a Slovenská republika... Upozorňujeme ešte na jednu dôležitú skutočnosť: Uvedomujeme si, že citovaná edícia dokumentov obsahuje „len“ diplomatickú korešpondenciu medzi politickou reprezentáciou Slovenskej republiky, resp. diplomatickým zástupcom Vatikánu v Bratislave G. Burziom a Štátnym sekretariátom Svätej Stolice. Sme však presvedčení, že v biskupských archívoch sa nachádzajú aj iné neoficiálne dokumenty. Žiaľ, historici, až na niekoľko výnimiek, nemajú k nim zatiaľ prístup.

a národno-štátnej ideológie. V tomto smere sa nieslo aj niekoľko jeho úvodníkových článkov v týždenníku Katolíckej noviny. Na jeseň 1940 sa stal členom Katolíckej akadémie, ktorá vtedy vznikla pri Spolku sv. Vojtecha v Trnave a svojou kultúrnou prácou nadväzovala na Slovenské učené tovarišstvo z konca 18. storočia.²³

Dvojnásobný člen a podpredseda Štátnej rady

Politickú angažovanosť J. Vojtaššáka v rokoch 1939–1945 možno však najlepšie sledovať a rekonštruovať na pozadí jeho členstva a funkcií v Štátnej rade (ŠR) Slovenskej republiky. Táto inštitúcia bola ústavou koncipovaná ako najvyšší kontrolný orgán štátu, resp. ako neoficiálna druhá komora slovenského parlamentu. Pri jej vzniku v auguste 1940 dobová tlač zdôrazňovala jej veľký morálny a politický význam, pretože ide o „akúsi nadstavbu v našej ústavnej štruktúre, ktorá má byť harmonizujúcim článkom, no nemá riešiť drobné kompetenčné spory, je vrcholným orgánom našej štátnej reprezentácie“.²⁴ Štátna rada však neaplnila očakávania svojich tvorcov, ani príslušných paragrafov ústavy. Svojím skutočným vplyvom ostala na periférii politického života na Slovensku. Na druhej strane záznamy z jej rokovaní dovoľujú vytvoriť si obraz o názoroch jej osemnástich členov, ktorí neboli volení, ale menovaní spomedzi politických, kultúrnych, hospodárskych a náboženských elít súdobého verejného života na Slovensku.

J. Vojtaššáka delegovala do Štátnej rady Hlinkova slovenská ľudová strana, aby tam oficiálne reprezentoval katolícku cirkev. V ŠR boli okrem neho ešte ďalší traja katolícki kňazi: Ján Pöstényi, Andrej Marsina a Ján Kovalík-Ustiansky. Na prvom zasadnutí Štátnej rady bol J. Vojtaššák zvolený za jej podpredsedu a zároveň sa stal členom jej národohospodárskeho výboru. Ako podpredseda občas viedol (v neprítomnosti predsedu Viktora Ravasza) jej rokovanie a zároveň sa zúčastňoval krátkych, skôr formálnych zasadnutí predsedníctva ŠR, ktoré sa konali bezprostredne pred plenárnym zasadnutím rady. Členovia predsedníctva (predseda a dvaja podpredsedovia – druhým bol menovaný generálny inšpektor evanjelickej cirkvi a. v. Bohuslav Klimó) sa

²³ Katolícke noviny, 7. októbra 1940.

²⁴ Slováč, 3. – 7. augusta 1940. Bližšie o postavení, úlohe a činnosti Štátnej rady pozri KAMENEC, I.: Štátna rada v politickom systéme slovenského štátu v rokoch 1939–1945. In: Historický časopis 44, 1996, č. 2, s. 221–242.

ooboznamovali s návrhmi alebo už so schválenými zákonmi, resp. vládnymi nariadeniami s mocou zákona.²⁵

Aj keď rokovania predsedníctva Štátnej rady boli vcelku formálne, jeho členovia tiež nesú prinajmenšom diel svojej zodpovednosti za pre-rokúvané právne normy, ktoré mali v mnohých prípadoch antidemokratický charakter a svojím praktickým uplatnením niekedy aj veľmi kruté dôsledky pre jednotlivé skupiny obyvateľstva.

Ján Vojtaššák svoje členstvo a funkcie v Štátnej rade chápal a plnil vždy dôsledne. Svoje menovanie do tohto orgánu nepovažoval za formalitu, ale na pôde rady vystupoval aktívne. Zúčastnil sa – na rozdiel od viacerých členov – takmer všetkých z tridsaťštyri plenárnych rokovaní ŠR, kde často razantne diskutoval, dával kritické návrhy a pripomienky, no aj sám odpovedal na otázky, chtiac-nechtiac tak oficiálne prezentoval stanoviská katolíckej cirkvi k rôznym aktuálnym problémom vnútro-politického života na Slovensku: účasť slovenskej armády na východnom fronte, hospodárske a sociálne problémy – najmä v oblasti zásobovania, otázky zdravotnej starostlivosti, riadenie štátnej propagandy, administratívne reformy, problematika štátneho občianstva, riešenie židovskej otázky atď. J. Vojtaššák vychádzal z presvedčenia, že povinnosťou členov Štátnej rady je *„dobrou radou, premysleným zdravým návrhom pomáhať v ťažkej a zodpovednosti plnej práci tým, ktorým Božia Prozreteľnosť zverila do rúk a vedenia osud slovenského štátu a národa“*.²⁶ Niekedy sa verbálne angažoval aj v takých veciach, o ktorých mal príliš málo vedomostí a ktoré boli veľmi vzdialené od záujmov či kompetencií cirkvi a duchovného života vôbec. Napríklad v septembri 1942, keď minister národnej obrany Ferdinand Čatloš podával členom ŠR obsiahlu správu o situácii v slovenskej armáde, Vojtaššák mu poďakoval za to, *„že slovenské vojsko bojuje statočne, že dáva vojakom mravnú i fyzickú silu, aby mohli našu malú krajinu presláviť, aby sme sa mohli udržať a ako víťazi sa stať členmi Novej Európy“*.²⁷

V apríli 1941 vystúpil spišský biskup na plenárnom zasadnutí ŠR s kritickým referátom, v ktorom sa zaoberal spoločenským a najmä sociálnym postavením duchovných osôb na Slovensku.²⁸ Poukázal v ňom na zlé hmotné postavenie kňazov a so svojou typickou ostrou rétorikou obvinil štátne orgány, že pri riešení sociálnych otázok sa zaujímajú len o robotníkov, roľníkov, úradníkov, ale nie o duchovných, ktorí *„ostávajú*

²⁵ SNA, f. ÚPV, šk. č. 241 bez čísla.

²⁶ SNA, f. ÚPV, šk. č. 242, bez č.

²⁷ Tamže.

²⁸ SNA, f. Slovensko (S), č. 99–5.

akýmsi zabudnutým deckom od macochy, chodia ošúchaní. V tom povolaní je ustavičná práca a ustavičné strádanie. “Podľa Vojtaššáka „aj tento štát, ako všetky pred ním, šetrí práve na katolíckych duchovných. Štátny administratívny aparát stále rastie, no zriadenie novej fary či kapláňky naráža na problémy a prekážky. Cirkev má vraj kráčať s dobou, no nemá na to hmotné prostriedky. Žiadajú od nás prácu podľa národnosocialistického tempa, ale v cirkevných hmotných veciach stretli sme sa, žiaľ, s ľuďmi užších prs, ako boli Česi.“ Biskup ešte upozornil, že tento zlý sociálny stav duchovných sa negatívne odráža aj na zníženom záujme o štúdium teológie v kňazských seminároch, a preto sa obrátil s výzvou na ministerstvo školstva a národnej osvety, aby sa v tomto smere postaralo o nápravu. Na ministerstve školstva a národnej osvety viackrát dôrazne intervenoval za zvýšenie počtu platených kňazov medzi slovenskými robotníkmi v Nemecku, „ak nechceme, aby sa nám na Slovensko vracali rozvrtníci, mravného i spoločenského poriadku alebo aby v cudzine Slovákov a Slovensku robili zlú povesť“.²⁹ Z rozboru spomínaných Vojtaššákových požiadaviek sa dá urobiť niekoľko záverov: spišský biskup vo svojej emotívnej kritike, keď bol o jej oprávnenosti presvedčený (a to bol vždy!), nikoho nikdy nešetril. Nebol spokojný ani s materiálnou podporou štátu svojej cirkvi, hoci tá mala práve v existujúcom režime prinajmenšom nadštandardné postavenie. Na duchovnú osobu prejavil až prevapujúco veľký záujem o hmotné záležitosti, hoci biskupský zbor viackrát kritizoval nezdravé zmaterializovanie celej spoločnosti. Tento svoj záujem prejavil aj v iných oblastiach – napr. v arizačnom procese, o čom bude ešte v našej štúdii reč. Na druhej strane jeho kritika sociálnej politiky štátnych orgánov voči cirkvi bola aj výrazom permanentných polemík, ktoré sa viedli hlavne v roku 1941 medzi prívržencami radikálneho nacionálno-socialistického a konzervatívneho krídla vo vládnom tábore. Radikáli, totiž, sústavne útočili (aj keď často „ezopovským“ jazykom, v narážkach) na postavenie a úlohu politizujúcich kňazov vo verejnom živote štátu. Pritom vo svojich útokoch sami pokrytecky argumentovali kresťanstvom a skrývali sa za náboženskú terminológiu. V tomto smere bol však Vojtaššák zvlášť neústupný a voči štátnym orgánom vždy razantne presadzoval záujmy cirkvi. Po maďarskej okupácii Košíc v novembri 1938 odtiaľ vypudeným slovenským jezuitom poskytol domov vo svojej diecéze v Spišskej Novej Vsi.³⁰ Podobne postupoval aj v opačnom smere: na jar

29 SNA, f. Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠANO), šk. č. 12, bez č.

30 Tamže, šk. č. 19, bez č.

1944, pod dojmom približujúceho sa frontu z východu, robili štátne úrady kádrové previerky o politickej a národnej spoľahlivosti podozrivých osôb v Šarišsko-zemplínskej župe – medzi inými aj rehoľných sestier maďarskej národnosti. J. Vojtaššák, pokiaľ rehole patrili pod kompetenciu spišského biskupstva, sa sestier kategoricky zastal, lebo „boli a sú vždy nielen spoľahlivé, ale aj prajné slovenským národným záujmom“.³¹

Biskup Ján Vojtaššák a „riešenie“ židovskej otázky

Najdelikátnejšou a nesporne aj najkontroverznejšou otázkou aktív biskupa Jána Vojtaššáka na pôde Štátnej rady, no aj mimo nej, sú jeho postoje a vyjadrenia k problematike tzv. riešenia židovskej otázky v období vojnového slovenského štátu. Práve okolo tohto citlivého problému sa z jednej i z druhej strany názorovej barikády vytvára najviac mýtov, legiend, obhajob i obvinení, čo sa prejavuje aj v širokej mediálnej kampani. Aj tu sa potvrdzuje nepísané pravidlo: čím menej má príslušný autor vedomostí o danom probléme, tým kategorickejšie sú jeho závery a hodnotenia. Viacerí si interpretáciu historických faktov, procesov či osobností zamieňajú so súdnym tribunálom. Historici však nemajú súdiť, obžalúvať či obhajovať, ale v prvom rade majú hľadať mieru právnej, politickej a v tomto prípade hlavne morálnej zodpovednosti konkrétnej osobnosti, pokúšať sa nájsť zdôvodnenie a vysvetlenie jej konania. Je to niekedy veľmi nevďačná, priam sifyzovská práca a často nakoniec márna námaha.

Netrúfame si bližšie identifikovať osobný názor a vzťah J. Vojtaššáka k židovským občanom na Slovensku a k židovstvu vôbec. Pravdepodobne aj on bol v tejto otázke – podobne ako značná časť spoločnosti – determinovaný niektorými všeobecne zaužívanými a historicky hlboko zakorenenými stereotypmi, ktoré sa v príhodných situáciách či súvislostiach pretransformovali a konkretizovali do viac alebo menej intenzívnych prejavov antisemitizmu. Ten mal na Slovensku prinajmenšom tri roviny: hospodársko-sociálnu, nacionálnu a náboženskú. Okrem toho sa šírenie liberálnych myšlienok, no najmä tunajšie socialistické a komunistické hnutie automaticky spájalo s vplyvom a činnosťou židovských občanov. Zrejme bol o tom presvedčený aj J. Vojtaššák, keď vo svojom

³¹ Tamže, šk. č. 17, bez. č.

liste z 1. augusta 1940, adresovanom novovymenovanému ministrovi vnútra A. Machovi dôrazne žiadal „odstrániť komunistické buňky, ktoré sú utajené po mestečkách, zvlášte, kde je viacej židov. Ťažko bude i dlho bude trvať zahnať tú duševnú nákazu.“³² Tunajší poprední katolícki hodnostári či profesori teológie, sa v prvých fázach tzv. riešenia židovskej otázky (od jesene 1938 do leta 1940) k danému problému buď nevyjadrovali, alebo protižidovské legislatívne normy, resp konkrétne opatrenia štátu a jeho administratívnych či mocenských orgánov, viacmenej odobrovali ako kroky k náprave predchádzajúcich sociálnych a národnostných krívd. Od počiatku však poukazovali na neudržateľnosť antisemitských zákonov a vládnych nariadení, pokiaľ tieto tvrdo dopadali na postavenie a práva konvertovaných židovských občanov. Považovali to za neprípustný zásah do právomocí a autonómie kresťanských cirkví.³³ Svoje postoje odôvodňovali jednak tradičnými náboženskými argumentmi (židia ako bohovrahovia,³⁴ odmietavý vzťah katolíckej cirkvi k židom – v stredoveku), jednak aktuálnejšími politickými dôvodmi, v ktorých obviňovali židov z „maďarčenia“, zo sociálnej devastácie spoločnosti, no aj zo šírenia rôznych novátorských či revolučných, kresťanstvu nepriateľských teórií a ideológií.³⁵

Z aspektu celkovej politickej a hlavne morálnej zodpovednosti sa však takéto argumenty stávali anachronizmom – zvlášť vtedy, keď antisemitská politika štátu viditeľne prerastala (už nielen vo verbálnej, ale aj v praktickej rovine) do otvorene antihumánnej, teda aj protikresťanskej podoby. V danom štádiu „riešenia“ židovskej otázky boli židia zbavovaní už nielen politických, hospodárskych a sociálnych, ale aj základných občianskych a ľudských práv. Celý problém tak mal už nie iba politickú a právnu, ale v prvom rade morálnu dimenziu.

Ján Vojašák sa stretával s problematikou tzv. riešenia židovskej otázky prinajmenšom v dvoch navzájom sa prelínajúcich a doplňujúcich rovinách: v inštitucionálnej a osobnej. Ako spišský biskup bol signatárom (nie koncipientom) viacerých pastierskych listov, resp. iných dokumentov, v ktorých sa slovenský biskupský katolícky zbor vyjadroval k tzv. riešeniu židovskej otázky. Najčastejšie to bolo od septembra 1941, keď bolo do protižidovského zákonodarstva na Slovensku zavedené rasové kritérium protiviacie sa základným princípom kresťanskej ideológie

32 SNA, f. Ústredňa štátnej bezpečnosti 10, šk. č. 5, 116.

33 SNA, f. Snem Slovenskej republiky, predsedníctvo snemu, č. 535/1941.

34 Tento postoj deklaroval aj známy pastiersky list katolíckych biskupov, týkajúci sa deportácií, uverejnený v Katolíckych novinách 26. apríla 1942, kde sa, okrem iného, konštatovalo, že židovský národ „neuznal Vykupiteľa, pripravil mu hroznú smrť na kríži.“

35 Slovák, 10. februára 1939; Slovák, 16. februára 1939; Slovák, 15. marca 1939.

a morálky.³⁶ Tieto biskupské dokumenty (pastierske listy) sú už pomerne známe, aj keď sa nie vždy publikujú vo svojej pôvodnej identickej podobe. Ich spoločným znakom bolo, že biskupi sa v prvom rade – či už z opatrnosti alebo z presvedčenia – postavili na obranu občianskych a ľudských práv konvertitov, a spočiatku iba dosť nesmelو naznačovali, že aj neprekrstení židia „sú ľudia a preto sa s nimi má humánne nakladať.“ Nikde a nikdy však nespochybnili právo štátu riešiť židovskú otázku podľa jeho predstáv, lebo aj oni prízvukovali negatívnu, škodlivú úlohu židov v spoločenskom živote Slovenska a aj to, že „židia spôsobili strašnú smrť Vykupiteľa na kríži“. Znova tu bol akýsi vnútorný rozpor: kresťanské cirkvi prijímali do svojich košiari nových veriacich, no zároveň si museli uvedomovať, že väčšina nových konvertitov prestupovala na novú vieru nie z duchovných, ale z praktických sebazáchranných pohnútok, v nádeji, že sa tak vyhnú ponižujúcemu zbavovaniu občianskych a ľudských práv. Nakoniec to bol zúfalý pokus vyhnúť sa násilnému vysťahovaniu do „nových domovov“. V osobných postojoch voči prenasledovaným židovským občanom sa konkrétne kroky jednotlivých biskupov a kňazov čiastočne odlišovali, nie sú ešte presne zdokumentované a zmapované.

Vojtaššákove oficiálne verejné stanoviská k „riešeniu“ židovskej otázky sa dajú najlepšie rekonštruovať z jeho postojov a aktívnych vystúpení na pôde Štátnej rady (ŠR), kde sa problematika židovských občanov, lepšie povedané jednotlivých antisemitických právnych noriem a z nich vyplývajúcich opatrení, viackrát prerokúvala z aspektu priebehu arizačného procesu, vyradovania židov zo slobodných povolání a štátnych služieb, no hlavne v otázke deportácií, vrátane ústavného zákona o vysťahovaní židov.³⁷ Spišský biskup sa s prijatými postojmi ŠR stotožnil a navyše občas svojimi vyhláseniami aktívne zasiahol aj do prerokúvaných otázok. Tu je dôležité upozorniť, že biskupove vyjadrenia nedokumentovali iba jeho osobný postoj, ale chtiac-nechtiac prezentovali aj stanovisko katolíckej cirkvi, ktorú v tomto ústavnom orgáne zastupoval. Okolo tohto bodu sa vedie aj najviac polemík týkajúcich sa stanovísk J. Vojtaššáka k „riešeniu“ židovskej otázky. Na jednej strane sa mu kladie za vinu, že aktívne podporoval deportácie, na druhej strane sa tvrdí, že práve jeho pričinením boli deportácie zastavené. Domnievame sa, že ani jedno z týchto hodnotení nie je korektné a nezodpovedá relevantným historickým dokumentom.

36 Texty pastierskych listov a ďalších biskupských dokumentov k danej téme pozri LETZ, R.(ed.): V hodine veľkej skúšky. Listy Michala Buzalku. Trnava 2007. Dokumenty č. 124, 126, 127, 128, 130, 131, 134, 136, 137, 139.

37 Blížšie pozri NIŽNANSKÝ, E. – KAMENEC, I. (eds.): Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939–1945). Dokumenty. Bratislava 2003. Dokumenty č. 31, 32, 40, 50, 57, 74, 82, 103, 110.

Možno konštatovať, že J. Vojtaššák plne súhlasil s dobovým vlád-
nym „riešením“ židovskej otázky, s vyradením židovských občanov
z verejného a hospodárskeho života, aj keď mal námietky voči viace-
rým drastickým metódam vládnej politiky – no iba vtedy, ak sa dotýkali
konvertitov. Tu často z jeho strany dochádzalo k zaujatiu rozporuplných
a kontroverzných pozícií – medzi osobnými názormi a už spomínaný-
mi kolektívnymi stanoviskami biskupov. Napríklad v marci 1942, v čase
zahájenia transportov slovenských židov do vyhladzovacích táborov
vo svojom liste konštatoval: „...aj keby sa X-Y dal prekrstiť, neunikne
platnosti židovských zákonov, hoci cirkev ho bude pokladať za svojho ve-
riaceho. Bude ďalej považovaný za žida nie nábožensky, ale národnost-
ne“.³⁸ Na druhej strane zas na podnet niekoľkých kňazov svojej diecézy
intenzívne intervenoval v prospech viacerých konvertitov žiadajúcich
o prezidentskú výnimku. Medzi nimi bola aj rodina Bárdošovcov, kto-
rej syn Peter študoval na bohosloveckom seminári v Spišskej Kapitule.³⁹
Podobne ako viacerí predstavitelia politických, hospodárskych a nábo-
ženských elít štátu si neuvedomoval železnú logiku „riešenia“ židovskej
otázky, ktorá viedla na konci k hromadnej tragédii. To však nezavuje
príslušné vedúce osoby politického a verejného života morálnej zodpo-
vednosti za toto vyústenie procesu. Tragédia slovenských (aj iných) ži-
dov nezačala totiž až pri ich násilnom nakladaní do deportačných vlakov,
ani pred bránami vyhladzovacích táborov, resp. plynových komôr – tam
„iba“ logicky vrcholila po dôkladnej a systematickej predpríprave, ktorej
súčasťou nebola len vulgárna antisemitská propaganda, ale aj systema-
tické zbavovanie ich politických, hospodárskych, sociálnych a nakoniec
občianskych a ľudských práv. Zbavovanie židov ich majetku sa pod vply-
vom masívnej štátnej propagandy dlho vo verejnosti mylne považovalo
za nápravu predchádzajúcich sociálnych krívd a nerovností. Zrejme tomu
uveril aj J. Vojtaššák, keď po jednom z úplne lživých referátov predsedu
Ústredného hospodárskeho úradu Augustína Morávka na pôde ŠR až
s prekvapujúcim uspokojením konštatoval: „Predseda Ústredného hospo-
dárskeho úradu nám štatisticky, číselne ukázal, že vo vyradení židov sme
pokročili. Zvýšili sme bilanciu.“⁴⁰

O pripravovaných deportáciách slovenských židov sa J. Vojtaššák
dozvedel najneskôr 6. marca 1942, keď na zasadnutí Štátnej rady re-
feroval premiér Vojtech Tuka, ktorý zároveň oznámil, že vysťahovaní

38 SNA, f. ÚPV, č. 647/1942.

39 Tamže, č. 723/1942.

40 NIŽNÁNSKÝ, E. – KÁMEŇEC, I. (eds.): Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939–1945). Dokumenty. Bratislava 2003. Dokument č. 57, s. 167.

obyvatelia budú vzápätí zbavení slovenského štátneho občianstva a za každú osobu Slovenská republika zaplatí Nemecku 500 ríšskych mariek ako osídľovací poplatok. Premiér ešte pokrytecky dodal, že Nemci prisľúbili splniť slovenskú požiadavku, aby vysídlení – konvertiti „boli v novom domove umiestnení vo zvláštnych osadách od ostatných židov separovane, kde budú mať svojich duchovných a svoje kostoly“. Podľa zápisnice „*Štátna rada referát pána predsedu vlády Dr. Vojtecha Tuku vzala s uspokojením na vedomie.*“⁴¹ Jej členovia sa po takom šokujúcom oznámení nezaoberali vlastným problémom deportácií, ale otázkou preberania židovského domového vlastníctva do rúk štátu.

Na nasledujúcom zasadnutí ŠR 26. marca 1942, teda deň potom, keď územie Slovenska opustil prvý transport, sa však o deportáciách na jej pôde rozprúdila veľmi emotívna diskusia, do ktorej niekoľkokrát zasiahol aj J. Vojtaššák.⁴² Debatu na pôde ŠR vyvolal jeden z jej členov – právnik Ján Balko, ktorého vážne námietky voči deportáciám predniesol ďalší člen rady kňaz Ján Pöstényi. Balko vo svojom materiáli argumentoval trojakými dôvodmi:

1/ eticko-morálnymi: násilné vystahovanie sa „*prieči zákonu prirodzenému i Božiemu a vyvoláva všeobecné pohoršenie*“ – tým skôr, že majú byť vyvezení aj konvertiti, teda kresťania;

2/ právnymi: dohoda o vyvezení židov nemá právny ústavný podklad – na akom základe majú byť židia zbavení štátneho občianstva a aké občianstvo nadobudnú v krajine, kam budú vystahovaní;

3/ hospodárskymi: na Slovensku sa začína prejavovať veľký nedostatok pracovných síl, a preto vystahovanie židovských lacných pracovných síl je omylom a poškodí hospodárske záujmy štátu.

V rámci diskusie vyzval J. Balko B. Klimu a J. Vojtaššáka, aby k problému zaujali stanovisko v mene cirkví, ktoré na pôde Štátnej rady oficiálne reprezentujú. Spišský biskup najprv zaujal k celému problému prinajmenšom nerozhodné, nejednoznačné, niekde aj málo zrozumiteľné stanovisko, v ktorom sa stretávali názory kňaza a aktívneho politika, pričom najväčšiu starosť prejavil o deportovaných konvertitov: „*Stanovisko mojej cirkvi nemôže byť iné, ako to, že tí židia, ktorí sú už pokrstení dávno, pred rokmi z úprimného presvedčenia náboženského zo svojho židovstva, že tí majú byť celkom ináč pokladaní a nesmú byť vzatí pod to znenie Kódexu (nariadenie č. 198/1941 Sl. z. z 9. septembra 1941, podľa ktorého sa začali deportácie – pozn. autorov), ako ostatní.*

41 Tamže, Dokument č. 50, s. 147.

42 Celá diskusia je zachytená už v citovanej edícii dokumentov NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEČ, I. (eds.): Holokaust na Slovensku 2., Dokument č. 57, s. 153–178.

Našou vlastnosťou by malo byť to, aby títo skutočne boli považovaní za katolíkov, kresťanov a takto pokladaní aj pred zákonom. Jestli ale zákon Kódex (proti rasovej podstate ktorého slovenskí biskupi i Vatikán dôrazne protestovali – pozn. autorov) platí a nedá sa obnoviť, tak neviem, nech nie sú napospas a urážanie židom títo. Nám bolo povedané, že na týchto ohľad bude braný, ale vyvezení budú. Budú osve, budú mať svoje školy, svojich duchovných. Či sa to stane, neviem o tom nič povedať. Uspokojuje nás, lebo nám to povedali. Ktorí sa aj dneska pridržujú toho pilne, stali sa krstom kresťania, tých prosím rozlišovať.“ J. Vojtaššák si bol asi vedomý delikátnosti celého problému, a zrejme preto sa vyhol priamej odpovedi na Balkovu výzvu. Nevyjadril sa k podstate problému – teda k neľudskému surovému a navyše protiústavnému násilnému vysťahovaniu slovenských štátnych občanov – židov. Tento akt už vtedy bolo možné považovať nielen za zločin proti ľudskosti, ale aj za porušenie základných princípov kresťanstva.

V rámci vzrušenej debaty na pôde Štátnej rady vystúpil k téme deportácií aj minister vnútra a hlavný veliteľ Hlinkovej gardy Alexander Mach. Vo svojom razantnom arogantnom prejave spupne vyhlásil: „*My túto akciu (deportácie židov – pozn. autorov) nezastavíme za žiadnu cenu.*“ Na námietku, že vysťahovanie sa prieči medzinárodnému i domácu právu odpovedal, že legislatívna stránka vecí sa vybaví neskôr: „*Nemci nám idú vo všetkom poruke...keď budú vidieť, že my chceme kúsok papiera, tak ho dostaneme.*“ K tejto cynickej argumentácii Mach pridal ešte poznámku, že dôležitejšie ako právna stránka vecí je, aby Nemci vyhrali vojnu, lebo „*inak ju vyhrajú bolševici, to jest židia*“. Po Machovom prejave ešte raz vystúpil aj J. Vojtaššák, tentokrát už dosť rezignovane a za daných okolností (nevrajiac už o budúcom osude vyvezených ľudí) až prekvapujúco cynicky: „*Nech si šíria (konvertiti – pozn. autorov) ten svoj katolicizmus medzi svojimi súvercami. V začiatkoch cirkvi boli židia semenom kresťanstva. To znamená, že ak to (krst – pozn. autorov) urobili z materiálnych dôvodov, tak ani tam nemôžu byť vzatí do ohľadu.*“ Na záver svojho rokovania 26. marca 1942 prijala Štátna rada nezáväznú rezolúciu, v ktorej vyzvala jednak prezidenta J. Tisu, aby v hojnej miere udeľoval výnimky pre židovských konvertitov, a tým ich chránil pred vysťahovaním, jednak vládu, aby neboli deportovaní hospodársky dôležití židovskí zamestnanci.

Pre napätú atmosféru týchto hektických dní bolo príznačné, že pri najmenšom nerozhodné a nejasné stanovisko cirkevných predstaviteľov v Štátnej rade (spomedzi nich nesporne najväčšej autority biskupa

Vojtaššáka) vedel vzápätí zneužiť a čiastočne dezinterpretovať aj A. Mach. Ten už na tlačovej konferencii 27. marca 1942 tvrdil, že cirkev súhlasí s deportáciami, pričom sa odvolával na diskusiu a vystúpenia kňazov v Štátnej rade.⁴³ Aj nástenné ľudové noviny, s odkazom na ten istý prameň oznamovali, že „*cirkevní činitelia odobrujú pokračovanie vlády*“ – pri vysťahovaní židovských občanov.⁴⁴ Je zarážajúce, že dotknutí členovia ŠR sa proti takejto interpretácii – buď zo strachu, oportunistu, alebo z nejakej inej príčiny – neozvali, neprotestovali.

Závažnejšie je však hlásenie diplomatického zástupcu Vatikánu v Bratislave G. Burzia, ktorý so znepokojením komentoval práve stanovisko J. Vojtaššáka na spomínanom zasadnutí Štátnej rady: „*Informovali ma, že monsieur Vojtaššák namiesto toho, aby sa postavil proti nehumánnemu plánu (vyvezenia židov zo Slovenska – pozn. autorov) zaujal úplne pasívny postoj, obmedziac sa na nepodstatné námietky. Potom v rozhovore s iným biskupom naznačil, že podľa jeho mienky by bolo lepšie, keby sa cirkevná vrchnosť nemiešala do tejto otázky, aby nekladla prekážky vláde a prezidentovi republiky, že židia sú najhoršími nepriateľmi Slovenska, že i tak sa budú veci vyvíjať iným smerom.*“⁴⁵ O tom, kto bol priamym alebo nepriamym informátorom G. Burzia (musel to byť niekto z členov ŠR, ktorý sa na jej zasadnutí 26. marca 1942 zúčastnil) autori nemajú vedomosť, ani k dispozícii dôveryhodné dokumenty.

Svoju verziu o rokovaní, ktoré prebehlo v ŠR 26. marca 1942 a o tamojších vystúpeniach Vojtaššáka podali, treba povedať, že tiež v značne skreslenej podobe, aj nemeckí spravodajcovia, resp. diplomati. SS-untersturmführer Urbantke, asi pracovník úradovne Sicherheitsdienstu vo Viedni, ktorý dlhodobejšie sledoval aj postup v „*riešení*“ židovskej otázky na Slovensku, už 28. marca 1942 hlásil: „*V Štátnej rade bola otázka vysídlenia židov za značnej pomoci biskupa Vojtaššáka a evanjelického cirkevného inšpektora Klimu vybavená kladne... Tiso si v poslednom čase veľmi obchádza Vojtaššáka, ktorý sa výnimočne ostro zasadzoval za vysídlenie (židov – pozn. autorov) a jeho postoj by sa mohol vzťahovať na skutočnosť, že Spišská Kapitula je v poslednom období vo finančnej tiesni a Tiso pravdepodobne prisľúbil potrebné peniaze.*“⁴⁶ Aj vtedajší nemecký vyslanec v Bratislave H. E. Ludin už 29. marca 1942 v správe Zahraničnému úradu v Berlíne s uspokojením konštatoval:

43 Slovák, 28. marca 1942.

44 Ľudové noviny, 5. apríla 1942.

45 Vatikán a Slovenská republika..., Dokument č. 46, s. 79–80.

46 NIŽNANSKÝ, E. (ed.): Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939–1945). Dokumenty. Bratislava 2003, Dokument č. 36, s. 123–124.

*„Otázka evakuácie židov zo Slovenska bola Štátnou radou schválená. Pri prvom rokovaní jeden člen Štátnej rady (J. Balko – pozn. autorov) údajne oponoval, na čo biskup Vojtaššák predniesol veľmi pozitívny prejav. Na to bol návrh na evakuáciu, s určitými obmedzeniami, jednohlasne prijatý. Tieto obmedzenia sa mali týkať židov prekrstených do určitého dátumu.“*⁴⁷

Ďalšiu subjektívnu verziu o priebehu rokovania na Štátnej rade 26. marca 1942 podal vo svojich publikovaných spomienkach jeden z hlavných protagonistov týchto udalostí – Ján Balko.⁴⁸ Autor spomína, že pri predložení jeho návrhu proti deportáciám na pléne Štátnej rady, ho podporovali traja katolícki kňazi rady – J. Vojtaššák, J. Pöstényi a A. Marsina. Je zaujímavé, že Balko nespomína ďalšieho prítomného kňaza J. Kovalíka-Ustianskeho. Spomínaní kňazi podľa autora spomienok protestovali proti tomu, aby sa pri deportáciách trhali od seba židovské rodiny a aby boli deportované aj osoby staré, choré a nevládne. Žiaľ, dobové dokumenty, teda autentická a overená zápisnica z tohto zasadnutia ŠR, Balkove tvrdenia nepotvrdzujú. Možno, že tieto námietky odznali neskôr a neboli zápisnične zachytené, no pri všetkej úcte k J. Balkovi, ktorý sa odvážne postavil proti deportáciám, jeho spomienky z časového a vecného hľadiska nie sú presné. Napr. tam, kde tvrdí, že Vojtaššák sa vo svojom vystúpení na ŠR 26. marca 1942 odvolával na stanovisko katolíckej cirkvi publikované v Katolíckych novinách. Toto stanovisko však bolo publikované až takmer o mesiac neskôr.⁴⁹

So židovskou problematikou sa J. Vojtaššák na pôde Štátnej rady oficiálne stretol ešte vo februári a na jar roku 1943. Dňa 3. februára 1943 si členovia ŠR vypočuli obsiahly referát Antona Vaška, prednostu 14. (tzv. židovského) oddelenia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky o súdobom stave „riešenia“ židovskej otázky. Bolo to v čase, keď zo Slovenska boli vysťahované a vtedy už v absolútnej väčšine aj povraždené dve tretiny slovenských židovských občanov (57 628 osôb). Vaškov referát sa najviac týkal problematiky židovských pracovných táborov a stredísk na Slovensku, ako aj stavu dodržiavania protižidovských predpisov zo strany v hospodárskom živote a v zamestnaneckom pomere ponechaných židovských obyvateľov.⁵⁰ Do diskusie k Vaškovmu referátu niekoľkokrát zasiahol aj J. Vojtaššák. Najprv sa zaujímal, či

⁴⁷ Tamže, Dokument č. 37, s. 124–125.

⁴⁸ BALKO, J.: Desiat rokov v slovenskej politike (osobné spomienky). Život v piatich režimoch. Prešov 2005, s. 158–159.

⁴⁹ Katolícke noviny, 26. apríla 1942.

⁵⁰ NIŽNANSKÝ, E. – KAMENEČ, I. (eds.): Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939–1945). Dokumenty. Bratislava 2003, Dokument č. 103, s. 246–255.

židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku sú sebestačné a či sa ich zaradenci sami vydržujú. Potom, čo dostal od Vaška uspokojivú odpoveď o sebestačnosti táborov, Vojtaššák navrhol, aby sa o situácii v židovských pracovných táboroch a strediskách pomocou osobitnej brožúry informovala verejnosť z toho dôvodu, že „*židia sa snažili voči sebe budiť sústrasť. Ľudia ich ukrývali, preto, čo sa proti židom robilo vraj nie je ľudské. Židia si mysleli, že každý žid, keď opustí obec, Boh vie, čo sa ním robilo. Nevie sa, čo dobrého konajú v tých táboroch.*“⁵¹

V ďalšom vstupe do debaty spišský biskup vyjadril nevôľu nad hromadným krštením židov, čo sa vraj deje na gréckokatolíckych farách.

V rámci ďalšej debaty, v ktorej sa Vašek sťažoval, že nemá voľnú ruku, aby podľa svojho uváženia mohol zobrať do pracovných táborov hociktorého židovského občana, vystúpil J. Vojtaššák s jednou trápnuou denunciáciou – s udaním. Konštatoval, že v Spišskom Podhradí ešte stále je ponechaný jeden židovský obyvateľ, hoci tam nie je potrebný žiadny hospodársky ohľad a navyše „*je to najväčší maďarský bolševik, komunista od dávnych čias. Ľudia sa rozhorčujú, že vraj všetkých židov pobrali, len vraj táto pliaga je tu... Poznám ho dobre. To bol, prosím, najväčší gauner maďarský. Bil sa s Čechmi. Všetkých pobrali a on je tam.*“⁵² A. Vašek sľúbil promptne vybaviť biskupovu žiadosť, t. j., aby udaná osoba bola odvedená do pracovného tábora. Osobou, ktorú J. Vojtaššák udal, bol Alexander Lörincz, židovský obchodník a majiteľ sódovkárne v Spišskom Podhradí. Pri hodnotení úlohy J. Vojtaššáka v tejto nesporne trápnej kauze sa vedie ostrá diskusia, v ktorej sa neraz z oboch strán používajú nie celkom hodnoverné argumenty.

Apologéti politickej činnosti J. Vojtaššáka uznávajú, že Vojtaššák udal na Štátnej rade Alexandra Lörincza zo Spišského Podhradia, ale snažia sa obhájiť Vojtaššáka nepodloženým a ťažko akceptovateľným tvrdením: „*Samotný Lörinc s manželkou a synom bol od 1. februára 1943 v pracovnom tábore pre Židov v Novákoch. Teda keď ho Vojtaššák spomínal, už bol tri dni v tábore.*“⁵³ Toto tvrdenie ani faktograficky a ani argumentačne neobstoí. Zo zachovanej dokumentácie ŽPT v Novákoch vyplýva, že Alexander Lörincz sa v Novákoch hlásil až 13. februára 1943,⁵⁴ teda 11 dní po Vojtaššákovom udaní na Štátnej

51 Tamže, s. 252.

52 Tamže, s. 253.

53 OLEXÁK, P. – CHALUPECKÝ, I.: Životopis biskupa Jána Vojtaššáka. In: CHALUPECKÝ, I. (ed.): Spišský biskup Ján Vojtaššák. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej dňa 9. mája 2001 na Katolíckej univerzite v Ružomberku. Studia Theologica Sceplisia VI. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie 2003, s. 151.

54 SNA, f. MV – PT Nováky, kartotéka, šk. č. 46.

rade a tak tvrdenie, že „*Vojtašákové spomenutie Lörinca na Štátnej rade nemalo preň žiadne dôsledky...*“⁵⁵ je celkom pomýlené a neudržateľné.

Nič pritom nemôže zľahčiť tú skutočnosť, že udanie akéhokoľvek občana a žiadosť aby bol vytrhnutý zo svojho domova a umiestnený do tábora len preto, že je židovského pôvodu, je z právneho a morálneho hľadiska jednoznačne neobhájiteľné.

K spomínanej naivnej či primitívnej obrane spišského biskupa, sa pridáva ďalšie apologetické tvrdenie, stojace na úplne nepresných faktoch: Ján Vojtaššák sa vraj rozhodujúcou mierou pričínil o zastavenie transportov židovských občanov zo Slovenska na jar roku 1943. Podnetom na tento krok mal byť list, ktorý biskup poslal A. Machovi, kde ministra vnútra a hlavného veliteľa HG informoval o hromadných vraždách deportovaných slovenských i iných židov v ich „nových domovoch“. Tieto informácie poskytol biskupovi židovský utečenec z nejakého bližšie neurčeného koncentračného tábora alebo geta v Poľsku. Tvrdenia o zásluhách Vojtaššáka na zastavení transportov sa neobjavujú len v publicistike – často veľmi pochybnej hodnoty, ale aj v serióznych prácach.⁵⁶ Je tu však niekoľko problémov: transporty židovských občanov zo Slovenska boli prerušené už 20. októbra 1942, a preto Vojtaššákova intervencia z jari 1943 u Macha nemohla zohrať v tejto veci žiadnu úlohu. Mohla však ovplyvniť rozhodnutie slovenskej vlády neobnovovať na jar 1943 deportácie, s čím korešpondoval aj pastiersky list katolíckych biskupov z 21. marca 1943,⁵⁷ no aj ďalšie faktory domácej i zahraničnej proveniencie, ktoré sa stavali proti obnoveniu transportov.

Okrem toho, spomínaný Vojtaššákov list, resp. jeho kópia sa doteraz nenašli v žiadnom štátnom, biskupskom, ani súkromnom archíve a nikto jeho znenie zatiaľ nepublikoval. Píše sa o ňom iba vo viacerých prácach a článkoch, autori ktorých sa odvolávajú na dodatočné povojnové svedectvo A. Macha.⁵⁸ Aj keď je to nepriamy prameň, nemožno však vylúčiť existenciu a obsah takéhoto dokumentu a konštatovať, že aj tento list prispel k tomu, že deportácie už neboli obnovené.

Vynára sa tu však ďalšia otázka: správy a varovania o vraždení židov na východných územiach okupovaných nacistami prichádzali už takmer dva roky pred jarou 1943. Ich zvestovateľmi boli predovšetkým slovenskí vojaci nachádzajúci sa na východnom fronte od júna 1941, správy vatikánskej diplomacie, memorandá domácich židovských reprezentantov,

⁵⁵ OLEXÁK, P. – CHALUPECKÝ, I.: Životopis biskupa Jána Vojtaššáka..., s. 151.

⁵⁶ Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska..., s. 1474–1475.

⁵⁷ SNA, f. Kancelária prezidenta republiky, šk. č. 14, bez č.; SNA, f. Ministerstvo vnútra, šk. č. 702, bez č.

⁵⁸ VNUK, F.: Mat' svoj štát znamená život. Politická biografia Alexandra Macha. Cleveland, Ohio, 1987, 289–290.

ako aj správy, ktoré prenikali na Slovensko už počas deportácií v roku 1942.⁵⁹ Bezpochyby musel o nich počuť aj spišský biskup. Asi im odmietal uveriť pre ich hrôzostrašný obsah – tak, ako mnohí ľudia na Slovensku a vlastne v celej Európe. V tejto súvislosti treba upozorniť ešte na jednu závažnú okolnosť: Vatikánsky diplomatický zástupca v Bratislave G. Burzio už koncom októbra 1941, teda päť mesiacov pred začiatkom deportácií slovenských židov do vyhladzovacích táborov, hlásil do Ríma, že má dôveryhodné správy o hromadných popravách židov na východe. Tieto správy mu sprostredkoval biskup M. Buzalka, ktorý na základe informácií od svojich kaplánov „tvrdí, že aj civilov židovského pôvodu systematicky zabíjajú bez ohľadu na pohlavie a vek“.⁶⁰

A ešte jedna otázka: Aká to bola správa, ktorú dostal J. Vojtaššák niekedy na jar 1943, keď sa ešte pár týždňov, resp. dní predtým veľmi nelichotivo vyjadroval na pôde Štátnej rady na adresu perzekvovaných židovských osôb? Presnejšiu odpoveď na túto otázku môže dať zrejme až ďalší výskum.

DSH

Biskup Ján Vojtaššák a baldovské kúpele

V súvislosti s činnosťou spišského biskupa Jána Vojtaššáka v rokoch 1939–1945 sa v odbornej i laickej verejnosti už dlhšie diskutuje o arizácii podniku „Kúpele Baldovce, obchod ‚Baldovskou‘ minerálnou vodou“ a o miere účasti, či skôr úlohe J. Vojtaššáka v nej. V diskusii pritom aj z úst historikov zaznievajú tvrdenia, že v uvedenom prípade nešlo o arizáciu, teda o vyvlastnenie a prevod majetku pôvodného majiteľa na základe jeho židovského pôvodu, ale o „verejnú dražbu“ zadĺženého podniku.⁶¹

Predmetom tejto kapitoly je analýza faktov o osudoch podniku „Kúpele Baldovce, obchod ‚Baldovskou‘ minerálnou vodou“ v rokoch 1939–1945, lepšie povedané hľadanie odpovede na otázky, na základe akých legislatívnych noriem a akým spôsobom tento podnik zmenil majiteľa a kto sa týmto novým majiteľom stal.

⁵⁹ LIPSCHER, L.: Židia v slovenskom štáte v rokoch 1939–1945. Bratislava 1992.

⁶⁰ Vatikán a Slovenská republika, Dokument č. 40, s. 71.

⁶¹ K takejto interpretácii pozri OLEXÁK, P. – CHALUPECKÝ, I.: Životopis biskupa Jána Vojtaššáka..., s. 152.

Veríme, že táto analýza pomôže objasniť aj súvislosti, v ktorých sú uvedené kúpele spojené s osobou J. Vojtaššáka, a jeho úlohu, či účasť, na zmene majetkových pomerov v prípade tohto podniku.

Kúpele nachádzajúce sa v katastri obce Baldovce boli až do roku 1941 vlastníctvom Ing. Ladislava Frieda, židovského obchodníka s elektrickými súčiastkami z Levoče.

Ladislav Fried tieto kúpele prevádzkoval jednak ako ubytovacie zariadenie, ktoré bolo predovšetkým v letných mesiacoch využívané k rekreačným pobytom detí, jednak ako živnostenský podnik na plnenie a predaj minerálnej vody. V areáli kúpeľov totiž vyvieral jeden z baldovských minerálnych prameňov, prameň Deák.⁶²

Ladislav Fried uvedené kúpele kúpil na exekučnej licitácii pred Okresným súdom v Spišskom Podhradí od zadlženého Ignáca Gábora z Budapešti v roku 1936 za 426 000,- Kč.⁶³ Prostriedky na zaplatenie kúpnej ceny za Kúpele Baldovce pritom získal čiastočne z hypotekárneho úveru vo výške 250-tisíc korún, ktorý mu poskytla Spišská úverná banka, úč. spol. so sídlom v Levoči, zaisteného hypotekárnou farchou na nehnuteľnostiach kúpeného podniku.⁶⁴

Už v letnej sezóne 1938 mal L. Fried v kúpeľoch vážne hospodárske problémy. Značne vyhrotená a neistá zahraničnopolitická situácia v strednej Európe sa totiž prejavila v úbytku kúpeľných hostí. Hlavní tradiční zákazníci kúpeľov – deti z Maďarska, ktoré trávili v Baldovciach letné tábormé pobyty totiž vôbec nepricestovali, a tak kúpele upadli do straty.

V období vrcholenia mníchovskej krízy a mobilizácie navyše armáda pre svoje potreby zhabala Ing. Friedovi automobil, čím vznikli problémy s rozvozom minerálnej vody.⁶⁵

Krátko po Mníchove sa dostavili ďalšie problémy, no iného charakteru. Autonomía Slovenska, vyhlásená 6. októbra 1938, so sebou priniesla aj mocenský monopol Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ). Režim vládnucej HSLŠ pritom už v prvých týždňoch vládnutia prikočil k protizhiovským perzekúciám.

Jednou z reakcií ľudákov na Viedenskú arbitráž z 2. novembra 1938, ktorou bolo Slovensku nadiktované odstúpiť Maďarsku južné územie o rozlohe viac ako 10-tisíc km², bolo kolektívne obvinenie židov

62 SNA, f. Povereníctvo priemyslu a obchodu – VII. odbor (PPO – VII), šk. č. 238, zákl. č. III/3 – A – 6246/1947.

63 SNA, f. PPO – VII, šk. č. 238, zákl. č. III/3 – A – 6246/1947, Správa Cyrila Salvu podaná Štátnemu pozemkovému úradu 23. 5. 1941. Porovnaj SNA, f. Krajský úrad (KÚ) – prezidiálne spisy, šk. č. 309, sign. 72077. Zápisnica z výpovede Ing. Frieda na Okresnom úrade v Levoči z 5. 11. 1938.

64 SNA, f. KÚ – prezidiálne spisy, šk. č. 309, sign. 72077. Zápisnica z výpovede Ing. Frieda na Okresnom úrade v Levoči z 5. 11. 1938.

65 SNA, f. PPO – VII, šk. č. 238, zákl. č. III/3 – A – 6246/1947.

z nepriateľstva voči Slovensku v tlači, ale aj nariadenie predsedu autonómnej vlády a ministra vnútra Jozefa Tisa zo 4. novembra 1938, podľa ktorého „na základe nariadenia ministerstva vnútra najneskoršie do 12. hodiny dňa 4. novembra 1938“ mali všetky okresné a četnícke stanice, ako aj vedúci jednotiek Hlinkových gárd južného Slovenska, zadržať vo svojich obvodoch sa zdržujúcich židov „bez hmotných prostriedkov“ a „postrkovať ich so svojimi rodinnými príslušníkmi v hromadných transportoch na nákladných autách najneskoršie do 24. hodiny dňa 4. 11. 1938 cez nové hranice...“⁶⁶

V noci zo 4. na 5. novembra 1938 bol spolu s ďalšími trinástimi levočskými Židmi zatknutý a predvedený na Okresný úrad v Levoči aj Ladislav Fried a aj jeho otec, advokát Dr. Móric Fried.

Ladislava Frieda a jeho otca zatkli práve na základe druhej časti citovaného Tisovho nariadenia, podľa ktorej mali byť židia, disponujúci majetkom viac ako 500 000,- Kč zatknutí.

Ako je známe, nariadenie o „postrkovaní“ nemajetných a zaistení majetných židov, bolo ešte v deň vydania zmenené v tom zmysle, že vyvážaní mali byť židia bez domovskej príslušnosti na Slovensku a majetkové kritériá prestali hrať úlohu. Ladislav Fried a aj jeho otec Móric Fried boli teda 5. novembra prepustení na slobodu.

Aj keď pri tomto prvom brachiálnom útoku ľudáckeho režimu na židovskú komunitu na Slovensku dopadli Friedovci pomerne dobre – z okresu Levoča v tých dňoch za nové slovenské hranice bez majetku a životných potrieb násilne vysídlili 80 židov⁶⁷ – krátko po tejto skúsenosti majiteľ kúpeľov v Baldovciach Ladislav Fried emigroval zo Slovenska do Palestíny. Jeho otec na Slovensku zostal, spoliehajúc sa na svoje dlhoročné právnické služby grófovi Csákymu a jeho priateľstvo.⁶⁸

Majetok L. Frieda, ktorý po sebe pôvodný majiteľ zanechal na Slovensku, sa krátko po jeho emigrácii, stal predmetom záujmu miestnych predstaviteľov mocenských zložiek režimu, ktorí konali, ako sa pre nich stalo zvykom, z pozície moci a protiprávne.

Automobil patriaci L. Friedovi skonfiškovovalo bez akéhokoľvek právneho podkladu v marci 1939 Okresné veliteľstvo Hlinkovej gardy v Levoči a služobne i súkromne ho používal okresný veliteľ HG v Levoči Elemír Bujna.⁶⁹

⁶⁶ NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): Holokaust na Slovensku (1). Obdobie autonómie 6. 10. 1938–14. 3. 1939. Dokumenty. Bratislava 2001. Dokument č. 110. s. 228–229.

⁶⁷ SNA, f. KU – prezidiálne spisy, šk. č. 309, sign. 72077. Soznam osôb židovského náboženstva, ktorí boli dňa 4. a 5. novembra 1938 dopravení za hranice štátu a sú cudzí štátni príslušníci.

⁶⁸ List Dr. Thomasa Fischera, vnuka Dr. Mórica Frieda, zo 4. 7. 2008 vo vlastníctve autorov.

⁶⁹ SNA, f. PPO – VII, šk. č. 238, zákl. č. III/3 – A – 6246/1947. List OV HG č. 494/1941 z 18. 6. 1941.

Aj keď na najcennejšiu časť Friedovho majetku, kúpele v Baldovciach, v tomto období ešte nikto oficiálne nesiahahal, prejavili sa už prví záujemcovia o ich využitie – miestna organizácia Deutsche Partei v Spišskom Podhradí.

Tu treba povedať, že otázka prevodu podnikového majetku židov, o ktorý mal režim veľký záujem, bola v roku 1939 len v štádiu prípravy.

Krátko po vzniku Slovenského štátu, v júni 1939, vydala slovenská vláda vládne nariadenie, ktorým bolo „vo verejnom záujme“ umožnené menovanie dôverníkov a dočasných správcov do židovských podnikov. Zmyslom tohto nariadenia bolo poskytnúť záujemcom o arizáciu židovských podnikov možnosť zoznámiť sa s ich chodom a prevádzkou pred prevzatím.

Na jeseň 1939 sa začala veľká diskusia v ľudáckom tábore o spôsobe, akým by mal byť podnikový majetok židov prevedený do vlastníctva Slovákov a na Slovensku žijúcich Nemcov. Kým radikáli žiadali rýchle a rázne odobratie majetku židom, umiernenější sa prikláňali k pomalšiemu postupu s rovnakým výsledkom.

Diskusie neskončili ani keď bol v apríli roku 1940 prijatý zákon č. 113/1940 Sl. z. o židovských podnikoch a židoch zamestnaných v podnikoch, ktorý do slovenského právneho poriadku zaviedol pojem „židovský podnik“ a dal župným úradom a ministerstvu hospodárstva právomoc rozhodnúť o arizácii alebo likvidácii židovských podnikov.

Arizáciu pritom tento zákon definoval ako predaj podniku kvalifikovanému kresťanskému uchádzačovi za úradne stanovenú cenu, ktorú mal arizátor možnosť splácať päť rokov.

Pôvodný vlastník, z titulu svojho pôvodu, nemal možnosť tomuto predaju zabrániť a nanajvýš mohol dobrovoľne vybrať človeka, ktorý mal podnik arizovať a dúfať, že mu na podniku po „dohode“, ku ktorej ho režim nútil, zostane menšinový podiel.⁷⁰

Za „židovský podnik“ boli označené aj kúpele v Baldovciach, ktoré vlastnil L. Fried. Zákon č. 113/1940 Sl. z. bol v tomto ohľade nekompromisný, keďže v zmysle jeho ustanovení bol „židovským podnikom“ každý podnik „žida jednotlivca“.⁷¹

Zo zachovanej dokumentácie nevyplýva, že by sa s arizáciou kúpeľov Baldovce začalo už podľa uvedeného zákona, ktorý jeho súčasníci volali aj „židovský zákon“. Nie je to však pravdepodobné, keďže tento

⁷⁰ Zákon č. 113/1940 Sl. z., Slovenský zákonník.

⁷¹ Tamže.

zákon platil len tri mesiace a celý proces arizácie podnikového majetku sa zmenil krátko po salzburských rokovaníach slovenských predstaviteľov s Adolfom Hitlerom z júla 1940.

Salzburg priviedol ku kormidlu tzv. riešenia židovskej otázky na Slovensku predstaviteľov radikálneho krídla na čele s Vojtechom Tutom, ktorí „arizačný zákon“ dlho kritizovali. Prvými prejavmi zmeny pomerov bolo nariadenie o povinnom hlásení majetku a vzápätí na to prijatý ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z., v zmysle ktorého bola vláda splnomocnená, aby „jeden rok robila všetko potrebné aby boli Židia vylúčení z hospodárskeho a sociálneho života na Slovensku a aby bol majetok Židov prevedený do rúk kresťanov“.⁷²

Krátko na to bol jedným z prvých nariadení vlády, ktoré sa opierali o „zmocňovací“ ústavný zákon, zriadený Ústredný hospodársky úrad (ÚHÚ), ktorý prevzal celú zodpovednosť za prípravu a priebeh arizácie všetkých druhov majetku židov s výnimkou poľnohospodárskeho majetku (tu arizáciu riešil Štátny pozemkový úrad).

Na čelo Ústredného hospodárskeho úradu bol postavený nedoštudovaný právnik a politický oportunist Augustín Morávek, ktorého jedinou kvalifikáciou bola ochranná ruka predsedu vlády Vojtecha Tuka a dve študijne cesty v nacistickom Nemecku.⁷³

Župné úrady odovzdali celú arizačnú agendu Ústrednému hospodárskemu úradu a ten sa dal do prípravy novej právnej normy, ktorá by zmenila pravidlá arizácie podnikového majetku.

Už 30. novembra 1940 bolo prijaté nariadenie č. 303/1940 Sl. z. o židovských podnikoch, ktoré postavilo arizáciu na oveľa radikálnejšie základy.⁷⁴

Bola zrušená tzv. dobrovoľná arizácia a dišpenz ÚHÚ mohol zbaviť uchádzačov o arizáciu povinnosti splniť podmienku kvalifikácie. Tak sa k podnikom židov mohol dostať ktokoľvek.

Arizácia podnikov bola definovaná ako prevod týchto podnikov z pôvodných majiteľov označených ako „prevoditeľov“ na arizátorov, ktorých nariadenie označilo za „prejímateľov“.

Pôvodní majitelia boli pritom postavení do úlohy úplne bezmocných štatistov, ktorých jediné právo spočívalo v práve zobrať na vedomie rozhodnutie ÚHÚ a v prípade, že nešlo o úplnú arizáciu 100 % majetku podniku, dúfať v ponechanie najviac 49 % podielu na podnikovom majetku, ktorý vedenie ÚHÚ označovalo za „výnimočné maximum“.

⁷² Ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z., Slovenský zákonník 1940.

⁷³ KAMENEČ, Ivan: Po stopách tragédie. Bratislava 1991, s. 61.

⁷⁴ Nariadenie č. 303/1940 Sl. z., Slovenský zákonník 1940.

Na začiatku roku 1941, presnejšie 4. februára 1941, sa Ústrednému hospodárskemu úradu prihlásil vážny záujemca o arizáciu Kúpeľov Baldovce. Týmto záujemcom bolo Spišské biskupstvo.

V liste Ústrednej hospodárskej správy spišského biskupstva so sídlom v Spišskej Kapitule zo 4. februára 1941 adresovanom ÚHÚ sa uvádza: „*V susedstve Spišskej Kapitule vo vzdialenosti na jeden kilometer, v chotári obce Baldovce, sú t. zv. ‚Kúpele Baldovce‘, ktoré sú vlastníctvom ing. Ladislava FRIEDA, Žida z Levoče. Samotný kúpeľný pozemok má rozlohu niečo vyšie jedneho katastrálneho jutra a k nemu patria ešte nehnuteľnosti vo výmere asi 33 katastrálnych jutár. Spišské biskupstvo malo by záujem o kúpu tohto celého komplexu: chceli by sme ich kúpiť. Nakoľko vlastník týchto nehnuteľností (...) po 6. októbri 1938 ‚zmiznul‘ do Palestíny a má tu v Levoči len rodičov, prosíme o láskavú informáciu a úpravu, ako máme postupovať pri zamýšľanej kúpe a kto môže platne zastupovať vzdialeného pozemnoknižného vlastníka – teda scudzitela?*“⁷⁵

List Spišského biskupstva podpísal Cyril Salva.⁷⁶ Ústredný hospodársky úrad, vyložiac si zrejme vec tak, že biskupstvu ide len o nehnuteľnosti, na vyššie citovaný list odpovedal, že bývalého vlastníka môže zastupovať vlastníkom splnomocnená osoba.⁷⁷

V máji 1941, v atmosfére hromadnej likvidácie podnikového majetku židov na Slovensku, keď boli denne po desiatkach vyhlasované likvidácie židovských podnikov po celom Slovensku a ÚHÚ začínal s „revolučnou“⁷⁸ arizáciou podnikov, urobili úradníci okresného úradu zásadný krok smerom k arizácii Kúpeľov Baldovce.

Dňa 9. mája 1941 vymenoval Okresný úrad v Levoči za „prechodného dozorcú“ kúpeľov v Baldovciach Cyrila Salvu, správcu biskupského internátu v Spišskej kapitule a autora vyššie citovaného listu, a to na dobu troch mesiacov.⁷⁹

V máji 1941 prišlo do kúpeľov v Baldovciach, na základe aktivít Deutsche Partei (DP), 150 detí z Nemecka. Organizátorom pobytu týchto detí bol predseda DP v Spišskom Podhradí Gejza Kobylitz, ktorý o takomto využití kúpeľov informoval ešte v apríli 1941 otca ich pôvodného

⁷⁵ V pôvodnom znení. SNA, f. Ústredný hospodársky úrad (ÚHÚ), šk. č. 242, 6497/41.

⁷⁶ Tamže.

⁷⁷ Tamže.

⁷⁸ A. Morávek sám nazval spôsob, akým vykonával arizáciu „revolučným“. Medzi iným táto revolučnosť spočívala v tom, že pri určovaní likvidačnej hodnoty podniku, ktorú mal arizátor za podnik zaplatiť, sa nemalo prihliadať len na striktné stanovenie tejto hodnoty podľa ekonomických kritérií, ale s prihliadnutím na „morálny nárok“ arizátorov a tak, aby týchto neznechutili. KAMENEC, Ivan: Po stopách tragédie. Bratislava 1991, s. 109.

⁷⁹ SNA, f. PPO – VII, šk. č. 238, zákl. č. III/3 – A – 6246/1947. Výmer OÚ v Levoči č. 4215/1941. Baldovce kúpele – menovanie dočasného správcu.

majiteľa, už spomínaného Dr. Mórica Frieda.⁸⁰ Deutsche Partei súhlasila, že zaplatí za každé dieťa 5,- Ks na deň. Ešte v apríli stihol Móric Fried vypracovať koncept dohody o prenájme a odovzdať ho G. Kobylitzovi.

Keď sa Cyril Salva 19. mája 1941 ujal svojej funkcie dočasného dozorca, okamžite informoval G. Kobylitzu, že nájomné má platiť jemu. Kobylitz zakrátko prišiel aj so svojím zaťom, Michalom Bierbrunnerom o nájomnom vyjednávať, čo signalizuje, že ani Móricovi Friedovi ho nechcel platiť, a medzi Salvom a Kobylitzom došlo ku konfliktu.

Cyril Salva následne informoval Štátny pozemkový úrad, že Kobylitz mu odmieta zaplatiť sumu, ktorú ústne dohodol ešte s Móricom Friedom, a že robí kroky, aby sa stal dozorcou kúpeľov buď on sám, alebo aby bol za dozorca menovaný jeho zať, obchodník M. Bierbrunner.⁸¹

Cyril Salva svoj dozor nevykonával len vo vzťahu k nehnuteľnostiam, ktoré patrili ku kúpeľom a o ktorých sa písalo v liste ÚHÚ, ale aj smerom k hnutelnému majetku (stále ešte) majiteľa kúpeľov Ladislava Frieda. Tak napríklad v polovici júna 1941 adresoval miestnemu veliteľovi HG v Levoči list, v ktorom uviedol: „Ako dočasný správca kúpeľov Baldovce zistil som, že počiatkom roku 1939 shabali ste osobné auto ‚Tatra‘ (...) ing. Ladislava Frieda, majiteľa kúpeľov Baldovce vlastnosť tvoriace a dodnes ste ho nevrátili, ale voľne ho používate na celkom súkromné ciele. Nakoľko predmetné auto patrí do inventáru kúpeľov Baldovce, za ktorý som osobne zodpovedný a keďže do mojej dočasnej správy daný podnik toto auto postrádať nijako nemôže a ani nesmie, zdvorilo Vás žiadam, aby ste predmetné auto ihneď, ale najneskoršie do 19. dňa tohto mesiaca (...) k mojím rukám na Spišskej Kapituli na každý pád odovzdali a súčasne sa vyjadrili, že na základe akého úradného rozhodnutia doteraz ste ho používali.“⁸²

Miestny veliteľ HG v Levoči Elemír Bujna Salvovi odpovedal, že jeho žiadosť vybaví do konca mesiaca, ale ťažkú hlavu si z nej evidentne nerobil, keďže ešte v septembri 1941 sa Salva sťažoval až na Hlavné veliteľstvo HG v Bratislave, že auto Ladislava Frieda nedostal.⁸³

Aby bola kontrola Cyrila Salvu nad všetkým, a teda aj lesným a poľnohospodárskym pozemkovým majetkom, ktorý patril ku Kúpeľom Baldovce úplná, uvalil Okresný súd v Levoči dňa 16. septembra 1941 na návrh Štátneho pozemkového úradu (ŠPÚ) na nehnuteľný i hnutelný majetok Ing. Ladislava Frieda v Baldovciach vnútenú správu a za vnúteného správcu ustanovil opäť správcu biskupského internátu v Spišskej

⁸⁰ Tamže. List Mórica Frieda z 23. mája 1941.

⁸¹ Tamže. Správa Cyrila Salvu z 29. mája 1941.

⁸² Tamže.

⁸³ Tamže.

kapitule. Súd zároveň určil za opatrovníka neprítomného Ing. Ladislava Frieda jeho otca Dr. Mórica Frieda.⁸⁴

V tom čase už prebiehali prípravy na arizáciu, teda prevod Kúpeľov Baldovce, ako „židovského podniku“ z vlastníctva Ing. Ladislava Frieda. Ústredný hospodársky úrad vykonal 23. septembra 1941 v kúpeľoch revíziu.⁸⁵

Revízori navrhli, aby bol do kúpeľov v zmysle platnej legislatívy vymenovaný dočasný správca a navrhli do tejto funkcie ako „*najpovolanejšiu osobu*“ menovať Cyrila Salvu. Zároveň navrhli, aby ÚHÚ konal proti okresnému veliteľovi HG E. Bujnovi.⁸⁶

Augustín Morávek tak urobil už 1. októbra 1941. Správca biskupského internátu v Spišskej kapitule Cyril Salva bol z rozhodnutia Ústredného hospodárskeho úradu menovaný dočasným správcom židovského podniku „*Kúpele Baldovce, majiteľ Ladislav Fried, obchod s minerálnou vodou*“, o čom bol vyzozumený aj Dr. Móric Fried ako „splnomocnený zástupca“ svojho syna Ladislava. Salva tak získal oprávnenie zastupovať celý podnik navonok a to na útraty majiteľa podniku. Zodpovedal sa jedine Ústrednému hospodárskemu úradu, ktorý mal informovať o stave podniku. Týmto pádom bol Móric Fried prakticky odstavený od možnosti akokoľvek kontrolovať dianie v podniku, hoci je možné predpokladať, že v stále sa zhoršujúcej situácii židovského obyvateľstva tak nerobil ani predtým.

Fakt, že Cyril Salva, správca biskupského internátu v Spišskej kapitule, sa v priebehu piatich mesiacov stal trojnásobným správcom majetku, ktorý patril ku kúpeľom v Baldovciach, svedčí o veľkom záujme spišského biskupstva o tieto kúpele.

Aby mohla arizácia kúpeľov postúpiť do záverečnej – rozhodovacej – fázy, bolo potrebné začať proces rozhodovania o žiadosti o arizáciu. Záujem o arizáciu Kúpeľov Baldovce pritom popri Rímskokatolíckom spišskom biskupstve prejavil ešte spomínaný Michael Bierbrunner, karpatský Nemec a člen Deutsche Partei, za ktorého orodoval Štátny sekretariát pre záležitosti nemeckej národnej skupiny. Tretím, hoci neskôr prihláseným uchádzačom o kúpele Baldovce, ktorý však nesplnil predpísané formálne náležitosti, bol Spolok pre liečebnú nápravu Slovenska so sídlom v Bratislave.⁸⁷

84 Tamže. Uznesenie č. Nc II 3/41/2.

85 Tamže. Správa revízorov RO ÚHÚ zo dňa 29. septembra 1941.

86. Tamže.

87 Tamže. Spolok pre liečebnú nápravu Slovenska sa o kúpele uchádzal listom z 2. apríla 1941, keď už bolo o arizácii rozhodnuté. V spise sa nenachádza arizačná žiadosť spolku, ale len uvedený list adresovaný ÚHÚ.

Charakteristickou súčasťou rozhodovacieho procesu v arizácii podnikov na Slovensku bolo skúmanie „politickej spoľahlivosti“, či lepšie povedané politického krytia uchádzačov o arizáciu.

Ústredný hospodársky úrad jednak samostatne skúmal názor HSLS, HG a DP, teda mocenských štruktúr slovenského štátu na prípadný prevod majetku na konkrétnych uchádzačov, jednak bral do úvahy uchádzačmi písomne doložené odporúčania i rôzne ústne príhovory zo strany najrozličnejších viac i menej významných predstaviteľov.

Ako bolo ešte za pôsobenia Augustína Morávka doložené, rozhodnutie Morávka, ako zvrchovaného pána nad Ústredným hospodárskym úradom a delením židovských podnikov, záviselo predovšetkým od politických kritérií.

V tomto zmysle v prípade Kúpeľov Baldovce proti sebe stáli žiadosti Rímskokatolíckeho spišského biskupstva, ktorého zákonný zástupca, spišský biskup Ján Vojaššák, bol podpredsedom Štátnej rady, a žiadosť Michaela Bierbrunnera, radového člena Deutsche Partei.

Spišské biskupstvo so sídlom v Spišskej kapitule vyplnilo Žiadosť o nariadenie prevodu podniku „Kúpele Baldovce, majiteľ ing. Ladislav Fried, obchod Baldovskou minerálnou vodou“, teda arizačnú žiadosť, dňa 14. novembra 1941.⁸⁸

V žiadosti, ktorú podpísal biskup Vojaššák osobne, sa uvádza, že význam týchto kúpeľov biskupstvo vidí „v pitnej a kúpeľnej liečbe“, teda nielen v nehnuteľnom majetku, ako by snáď indikoval už citovaný list z februára 1941, ale aj v podnikateľskej činnosti. Potvrdzuje to aj tvrdenie biskupstva uvedené v žiadosti, že „*má dosť kapitálu na to, aby z tohto zanedbaného kúpeľného podniku zriadilo reprezentačné kúpeľné miesto*“.⁸⁹

Biskup J. Vojaššák vystupuje v celej žiadosti ako zástupca uchádzača o arizáciu a ako taký uviedol aj detaily o svojom vzdelaní či znalosti jazykov.⁹⁰

J. Vojaššák sa rozhodol neposielať arizačnú žiadosť na ÚHÚ poštou, ale odovzdať ju prostredníctvom dočasného správcu Cyrila Salvu priamo do rúk Augustínovi Morávkovi aj so sprievodným listom, v ktorom

88 Tamže. Žiadosť o nariadenie prevodu podniku „Kúpele Baldovce, majiteľ ing. Ladislav Fried, obchod Baldovskou minerálnou vodou“ v zmysle §5 nar. č. 303/1940 Sl. z zo 14. 11. 1941. č. j. ÚHÚ 66543. Žiada sa poznamenať, že hoci tlačivo žiadosti uvádza §5 nar. č. 303/1940 Sl. z., v novembri 1941 sa v arizácii židovských podnikov postupovalo v zmysle príslušných ustanovení nar. č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov, teda tzv. židovského kódexu, ktorý prebral ustanovenia predchádzajúceho nar. č. 303/1940 Sl. z. Aj preto ÚHÚ akceptoval všetky takéto žiadosti o arizáciu.

89 Tamže.

90 Do kolónky „školské vzdelanie všeobecné“ biskup Vojaššák uviedol: „teologické“. Tamže. Dotazník o osobe a pomeroch uchádzača.

dňa 16. novembra 1941 uviedol: „Slovutný pán predseda! Spišské biskupstvo chce arizovať t. zv. kúpele BALDOVCE /p. Spišské Podhradie, pol. Okres Levoča/, ktoré sú majetkom Žida ing. Ladislava Frieda, t. č. v Palestíne bývajúceho, a na ktoré je uvalená dočasná správa. Arizačnú žiadosť s potrebnými dokladmi odovzdá Vám pán Cyril Salva, správca nášho internátu na Spišskej Kapituli, ktorý bol Vaším úradom vymenovaný za dočasného správcu tohto podniku. Úctive prosím o dobroprajnosť Vašej Slovutnosti a o umožnenie, aby tento podnik dostalo naše biskupstvo spišské. Prosím prijať uistenie o mojej hlbkej úcte a oddanosti. Na stráž! Ján Vojtaššák.“⁹¹

Predseda ÚHÚ Augustín Morávek naozaj prijal Cyrila Salvu a podrobne s ním prerokoval celý prípad. Za prijatie Salvu, ako aj za prejav „úplnej dobroprajnosti nášmu biskupstvu v dotýčnej veci“ sa biskup J. Vojtaššák A. Morávkovi písomne poďakoval 22. novembra 1941.⁹²

Po doručení žiadosti začal Ústredný hospodársky úrad vykonávať záverečné kroky v prospech prevodu majetku kúpeľov na spišské biskupstvo. Morávek si uvedomoval, že poľnohospodársky majetok kúpeľov nepatrí do jeho kompetencie. Na list biskupa J. Vojtaššáka zo 16. novembra napísal vlastnoručne pokyn pracovníkovi ÚHÚ, aby podľa „kódexu“, teda podľa vtedy nového nariadenia č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov, známeho ako židovský kódex, požiadal Štátny pozemkový úrad o „súhlas s vybavením tejto veci cestou ÚHÚ“. ⁹³ Tým si chcel Morávek zaistiť právomoc rozhodnúť o prevode celého podniku, vrátane všetkých nehnuteľností. Predseda Štátneho pozemkového úradu Dr. Karol Klinovský mu vyhovel. ŠPÚ totiž 14. apríla 1942 rozhodol v prospech Morávkovej žiadosti a súhlasil s tým, aby sa nehnuteľnosti L. Frieda pokladali za nepoľnohospodárske a „v dôsledku toho, aby o ich prevode do rúk árijských rozhodol Ústredný hospodársky úrad.“⁹⁴ ŠPÚ svoje rozhodnutie odôvodnil tvrdením, že „v danom prípade ide o kúpele a k týmto patriace 34 kj prilahlej pôdy, ktorá neslúži výlučne poľnohospodárstvu ako takému, ale má charakter viac-menej ochranného terénu pre minerálne pramene.“⁹⁵

ŠPÚ súčasne požiadal súd o zrušenie vnútenej správy nad pôdou a lešom ako podnikovými hnuteľnosťami.⁹⁶ Tým bola prakticky uvoľnená

91 Tamže. List biskupa J. Vojtaššáka zo 16. 11. 1941.

92 Tamže. List biskupa J. Vojtaššáka z 22. 11. 1941.

93 Tamže. List biskupa J. Vojtaššáka zo 16. 11. 1941.

94 Tamže. List predsedu ŠPÚ zo dňa 14. 4. 1942, č. j. 1538/42 – prez.

95 Tamže.

96 Tamže.

cesta ku konečnému rozhodnutiu ÚHÚ vo veci prevodu židovského podniku Kúpele Baldovce, teda k jeho arizácii.

Dňa 28. marca 1942 nariadil Ústredný hospodársky úrad svojím Rozhodnutím č. 66.543/III/A-7/1941 „prevod podniku Žida ‚Kúpele Baldovce, majiteľ Ing. Ladislav Fried, obchod ‚Baldovskou‘ minerálnou vodou‘ do vlastníctva ako prevoditeľa na Rímskokatolícke spišské biskupstvo, zastúpené Jánom Vojtaššákom, biskupom spišským obyvateľom v Spiš. Kapituli, p. Spišské Podhradie ako prejímateľa“, pričom vlastnícke právo nadobudol prejímateľ dňom doručenia rozhodnutia.⁹⁷

Žiadosť druhého záujemcu o kúpele, Michaela Bierbrunnera zo Spišského Podhradia, bola, ako bolo bežnou praxou ÚHÚ, zamietnutá s odôvodnením, že podnik už bol prevedený na iného uchádzača.⁹⁸

Ako už bolo povedané, každý arizátor mal za nadobudnutý podnik zaplatiť určitú likvidačnú hodnotu alebo obecnú hodnotu podniku. Likvidačná hodnota podniku sa určovala pri úplnej arizácii, teda prevode celej majetkovej podstaty podniku a obecná hodnota podniku bola určovaná pri čiastočnej arizácii, teda v tých prípadoch, keď pôvodnému židovskému majiteľovi ponechali menšinový podiel.⁹⁹

Keďže ÚHÚ v prípade baldovských kúpeľov nariadil úplnú arizáciu, a teda prevod celej majetkovej podstaty podniku na Rímskokatolícke spišské biskupstvo, v tomto prípade mala byť určená a zo strany biskupstva zaplatená likvidačná hodnota podniku. Do výšky likvidačnej hodnoty sa mala premietnuť skutočná hodnota tovaru a inventáru, skutočná hodnota zariadení a hnuiteľností, hodnota preberaných nehnuteľností a napokon hodnota preberaných a uznaných požiadaviek.

Likvidačná hodnota podniku Kúpele Baldovce, ktorú malo Rímskokatolícke spišské biskupstvo, zastúpené Jánom Vojtaššákom v zmysle platných predpisov upravujúcich arizáciu zaplatiť, nebola, ako bolo napokon tiež bežnou praxou Ústredného hospodárskeho úradu za Morávkovho účinkovania, určená v deň prevodu podniku a ani krátko po tomto prevode. Stanovenie výšky likvidačnej hodnoty tohto podniku bol, napopak, dlhodobý proces, ktorý trval viac ako dva roky a tvorí samostatnú kapitolu v priebehu celej arizácie kúpeľov.

Na zaplatenie likvidačnej hodnoty podniku Kúpele Baldovce chcelo Spišské biskupstvo použiť prostriedky z úveru. Dňa 17. novembra 1941, teda už tri dni po napísaní arizačnej žiadosti, oznámila Ľudová banka

⁹⁷ SNA, f. PPO – VII, šk. č. 238, zákl.č. III/3 – A – 6246/1947.

⁹⁸ Tamže. Rozhodnutie ÚHÚ č. 6261/III/A-7/1942 z 8. 4. 1942.

⁹⁹ Podiel jednotlivých židovských majiteľov, ktorých podniky boli arizované čiastočne, bol spravdla postupne znižovaný až do 1. 4. 1942, keď bol Vyhláškou predsedu ÚHÚ zrušený akýkoľvek podiel Židov na podnikovom majetku na Slovensku.

v Ružomberku biskupovi J. Vojtaššákovi, že na jeho žiadosť povolila úver vo výške 500 000,- Ks, ktorý kedykoľvek vyplatí v hotovosti.

Prvý odhad hodnoty podniku bol stanovovaný komisiou Okresného súdu v Spišskom Podhradí v zime 1941. Komisia v decembri 1941 stanovila hodnotu kúpeľov na 581 809,- Ks.¹⁰⁰ Spišské biskupstvo sa však za celý podnik rozhodlo zaplatiť len 420 000,- Ks a tento jeho odhad bol vyslovene subjektívny.¹⁰¹ Subjektívne odhadnutú hodnotu kúpeľov plánovalo biskupstvo zaplatiť prevzatím a vyplatením dlhu pôvodného majiteľa L. Frieda u Spišskej úvernej banky, úč. spol. a následným doplatením do výšky vlastného odhadu.

Biskupstvo najprv oslovilo Spišskú úvernú banku úč. spoločnosť v Levoči so žiadosťou o prevzatie dlhu pôvodného majiteľa kúpeľov. Banka 10. apríla 1942 oznámila, že súhlasí s prevzatím pohľadávky voči bývalému majiteľovi kúpeľov, Ing. Ladislavovi Friedovi, spišským biskupstvom. Táto pohľadávka, ktorá vznikla nesplácaním hypotekárneho úveru, mala k 2. aprílu 1942 dosahovať výšku 338 630,- Ks. Spolu s pohľadávkou voči Ing. Friedovi banka požadovala zaplatiť 5 757,- Ks a to do 2. júla 1942.¹⁰²

Rímskokatolícke spišské biskupstvo následne prevzalo dlh Ing. Ladislava Frieda u Spišskej úvernej banky, úč. spol., ktorej na istine a úrokoch 24. júna 1942 vyplatilo 344 387,95 Ks.¹⁰³

Určenie definitívnej výšky likvidačnej hodnoty podniku však bolo v zmysle právnych predpisov v kompetencii Ústredného hospodárskeho úradu. V tom sa v júni 1942 zmenili pomery, keď Augustín Morávek po predchádzajúcom vyšetrovaní, ktoré nariadila HSLS, abdikoval.¹⁰⁴

Novým predsedom ÚHÚ sa stal Ľudovít Paškovič, ktorý si uvedomoval, že arizačný proces, tak ako ho rozbehol a viedol Morávek, bol nielen korupčný, ale svojim šlendriánskym priebehom spôsobil slovenskému hospodárstvu aj veľké škody. Už len pri určovaní a vymáhaní likvidačných (obecných) hodnôt arizovaných podnikov postupoval ÚHÚ priam trestuhodne. Pri nástupe Ľ. Paškoviča do funkcie bolo totiž zo strany ÚHÚ prevedených, teda arizovaných, viac ako 2 200 podnikov, no likvidačnú hodnotu určili len v 288 prípadoch, takže arizátori ani nevedeli, čo majú vlastne zaplatiť.¹⁰⁵

100 SNA, f. PPO – VII, šk. č. 238, zákl. č. III/3 – A – 6246/1947. Zpráva o vyjadrení sa ohľadom likvidačnej hodnoty podniku Kúpele Baldovce zo dňa 22. novembra 1942.

101 Tamže. List Najvyššiemu úradu zásobovaciemu z 22. 11. 1943.

102 Tamže. List Spišskej úvernej banky úč. spol. Jánovi Vojtaššákovi zo dňa 10. apríla 1942.

103 Tamže. List Biskupstva spišského zo dňa 22. 11. 1943.

104 Státny archív Bratislava, f. Ľudový súd, LS 4/48, Augustín Morávek.

105 Tamže. Výpoveď svedka Ľudovíta Paškoviča. Súčasť zápisnice o hlavnom pojednávaní z 15. – 16. júna 1948.

Paškovičom riadený Ústredný hospodársky úrad sa teda pustil do určovania likvidačných (prípadne obecných) hodnôt už arizovaných podnikov a vymáhania nevyplatených pohľadávok voči arizátorom.¹⁰⁶

Orgánom, ktorý sa v súčinnosti s ÚHÚ zaoberal určením likvidačnej a obecnej hodnoty arizovaných podnikov, bola Slovenská revízna a dôvernícka spoločnosť (SRDS).¹⁰⁷ Tá dostala poverenie vykonať určenie likvidačnej hodnoty baldovských kúpeľov 2. júna 1942,¹⁰⁸ teda v čase, keď už boli kúpele rozhodnutím ÚHÚ prevedené na Rímskokatolícke spišské biskupstvo a keď už prebehla aj komunikácia medzi biskupstvom a Spišskou úvernou bankou o prevzatí dlhu Ladislava Frieda. Revízia sa však, ako bolo pre nával prípadov a kapacitné možnosti SRDS bežnou praxou, uskutočnila až v mesiacoch október a november 1942 a s krátkou prestávkou trvala 19 dní.¹⁰⁹

Revízor SRDS Ján Beňo vo svojej správe z revízie konštatoval, že kúpele Baldovce boli v dezolátnom stave a že z budov, ktoré patrili ku kúpeľom bola v lepšom stave len drevená budova kúpeľného domu „Tatra“. Ostatné budovy boli podľa jeho odhadu 200 rokov staré a jedna z nich bola dokonca hygienicky nevyhovujúca.¹¹⁰

Najhodnotnejšou súčasťou majetku kúpeľov mal byť prameň minerálnej vody. Voda z tohto prameňa, bohatá na kyselinu uhličitú, bola ohodnotená ako vývozný artikel. Revízor však poznamenal, že podobných prameňov je v okolí Baldoviec viac, a preto vzal do úvahy, podľa jeho názoru, „značnú“ konkurenciu. V súvislosti s prameňom tiež vyjadril názor, že *„arizátor – R. K. spišské biskupstvo pod vedením J. E. Jána Vojaššáka – v prvom rade musí dať do poriadku prameň vody, tento účelne zariadiť tak, aby hygienickým predpisom vyhovoval a aby sa stal tiež prameňom finančným príjmov“*.¹¹¹

Úlohou SRDS bolo vyjadriť sa k likvidačnej hodnote Kúpeľov Baldovce ku dňu prevodu podniku, v tomto prípade určenému na 2. 4. 1942. Revízor SRDS pritom vzal do úvahy aktíva podniku a aj predchádzajúci

106 Tamže.

107 Súčinnosť Slovenskej revíznej a dôverníckej spoločnosti pri určovaní likvidačnej (obecnej) hodnoty podniku bola pôvodne jedným z piatich spôsobov, aký mohol Ústredný hospodársky úrad, v zmysle nariadenia č. 303/1940 Sl. z., ktorého ustanovenia prevzalo aj neskoršie nar. č. 198/1941 Sl. z. (tzv. židovský kódex), využiť pri určení likvidačnej (obecnej) hodnoty podniku. ÚHÚ mohol likvidačnú hodnotu určiť samostatne, prípadne mohla byť určená na základe dohody strán, znalcom alebo súdom. Pozri: HAMMER, O. – HARMAN, V. – ZIMAN, L.: Komentovaná zbierka najnovších právnych predpisov upravujúcich arizáciu a právne postavenie Židov na Slovensku. Bratislava 1941, s. 22.

108 SNA, f. PPO – VII, šk. č. 238, zákl. č. III/3 – A – 6246/1947. Zpráva o vyjadrení sa ohľadom likvidačnej hodnoty podniku Kúpele Baldovce zo dňa 22. novembra 1942.

109 Tamže.

110 Tamže.

111 Tamže.

odhad komisie okresného súdu a konštatoval, že k 2. 4. 1942 boli aktíva kúpeľov 567 098, 20 Ks. Tým korigoval predchádzajúci odhad aktív kúpeľov podniku súdnych znalcov komisie okresného súdu z decembra 1941.

Zároveň sa v revíznej správe uvádza, že Rímskokatolícke spišské biskupstvo ako prejímateľ „ponúka za všetky hnutelnosti, nehnuteľnosti a prevzatú hotovosť spolu maximum Ks 420 000,- s tým odôvodnením, že stav celého majetku je v najvyššej miere zanedbaný, ba budovy sú na príťaž celého podniku nakoľko ich bude treba sbúrať a postaviť nové budovy (okrem drevenej budovy „Tatra“).“¹¹²

Ján Vojtaššák sa mal ako „plnoprávny zástupca prejímateľa t. j. Rímskokatolíckeho spišského biskupstva v Spišskej Kapituli“ revízii SRDS vyjadriť, že „za hodnoty prevzaté pod titulom likvidačnej hodnoty žid. prevoditeľa nehodlá dať viac ako 420 000,- Ks.“¹¹³

Ku dňu revízie pritom Spišské biskupstvo okrem už spomínaného dlhu Ladislava Frieda zaplatilo aj 19 257,- Ks na daňové nedoplatky pôvodného majiteľa a preddavok a celkovo teda na likvidačnú hodnotu podniku zaplatilo 357 887,- Ks.¹¹⁴

V októbri 1942 poslal Najvyšší úrad pre zásobovanie (NÚZ) do Kúpeľov Baldovce svojho revízora. Jeho cieľom bolo posúdiť cenu minerálnej vody, za ktorú biskupstvo túto vodu predávalo. Revízor NÚZ však inicioval opätovné vykonanie celkového odhadu hodnoty podniku inými znalcami, ktorí stanovili hodnotu biskupstvom prevzatých aktív podniku na 897 288, 15 Ks, teda o celých 330 189, 95 Ks vyššiu, ako bola hodnota stanovená revíziou SRDS.

Biskup Vojtaššák reagoval v liste z 22. novembra 1942 adresovanom NÚZ, v ktorom uviedol: „Nižepísaný v zastúpení biskupstva spišského arizoval kúpele Baldovce s minerálnou „Baldovskou“ vodou po židovskom majiteľovi ing. Ladislavovi Friedovi. Na celý podnik, teda všetky mu patriace nehnuteľnosti a hnutelnosti ponúknul kúpnu cenu Ks 420 000.“¹¹⁵

Ponúknutých 420 000,- Ks biskupstvo podľa Vojtaššáka zaplatilo v dvoch splátkach.¹¹⁶ Táto suma bola podľa Vojtaššáka ponúknutá „na podklade odhadujúcej zápisnice Okresného súdu v Spišskom Podhradí“, ktorého znalci v decembri 1941 odhadli „celý podnik“ na 518 809,- Ks.¹¹⁷

¹¹² Tamže.

¹¹³ Tamže.

¹¹⁴ Tamže.

¹¹⁵ SNA, f. PPO – VII, šk. č. 238, zákl.č. III/3 – A – 6246/1947. List Biskupstva spišského z 22. 11. 1942.

¹¹⁶ Tamže.

¹¹⁷ Tu ide s najväčšou pravdepodobnosťou o chybu v prepise čísla, lebo revízia SRDS uvádza ako hodnotu odhadnutú komisiou okresného súdu 581 809,- Ks a túto znižuje na 567 098, 20 Ks. Žiada sa poznamenať, že Vojtaššákova argu-

J. Vojtaššák v liste konštatoval, že aktíva, ktoré ustálili znalci vyslaní NÚZ v októbri 1942, „by boli smiešne, keby neboli tragické“¹¹⁸ a uviedol: „Biskupstvo však od pôvodne ponúknuť a už zaplatenej ceny ani o korunu viacej dať nie je náklonné“¹¹⁹ a na adresu celého doterajšieho priebehu arizácie kúpeľov napísal: „[Biskupstvo] Do tohto arizovania skočilo len pod dojomom novinárskych hesiel, že každý kto má možnosť, povinný je preberať židovské podniky. Biskupstvo len keď sa o stave podniku aj zo skúsenosti vlastnej presvedčilo úprimne ľutuje, že ten židovský podnik kúpilo a tak draho zaplatilo.“¹²⁰

Vojtaššák v liste kritizoval ako hodnotu nehnuteľného, tak hnuťelného majetku kúpeľov. Na adresu kúpeľného inventáru sa vyjadril: „To mohol len Žid pre židovské deti z Pešti na letovisko došlé, upotrebiť, ale terajší majiteľ toho nemôže upotrebiť.“¹²¹ Pri výpočte nedostatkov kúpeľov J. Vojtaššák v samom závere listu uviedol, že biskupstvo do stočenia jedného litra minerálnej vody investovalo 1, 18 Ks a predávalo ho za 1, 20 Ks a konštatoval: „Ak nám NÚZ nepovolí zvýšiť cenu vody, aj na ten prameň bude dnes biskupstvo doplácať, alebo celkom zaprie budú.“¹²²

List biskupa Vojtaššáka postúpil NÚZ na vybavenie Ústrednému hospodárskemu úradu, ktorý biskupovi oznámil, že likvidačná hodnota nebola ešte ustálená.¹²³

Rozdielne odhady aktív podniku u revízie SRDS a znalcov neunikli pozornosti pracovníkov Revízneho odboru ÚHÚ. V marci 1943 preto navrhli ustálenie likvidačnej hodnoty kúpeľov kombináciou hodnôt zo správy SRDS a znalcov na sumu 768 746,- Ks.¹²⁴

Revízor SRDS, ktorý vykonal odhad likvidačnej hodnoty kúpeľov v októbri a novembri 1942, musel v júni 1943 Ústrednému hospodárskemu úradu vysvetliť, ako je možné, že jeho odhad sa tak rozchádzal s odhadom znalcov prizvaných NÚZ. Beňo konštatoval, že „diferencie medzi odhadom revízie prizvaných znalcov v sume 897 288,- Ks a korigovaným výsledkom revíziou (rozumej SRDS – J. H.) v sume 567 098 museli nastať pre precenenie zariadenia a nehnuteľností (podčiarkli autori). Revízia považuje odhad znalcov za prívysoký).“

mentácia je prinajmenšom nelogická, keďže subjektívny odhad biskupstva vo výške 420 000,- Ks nemohol byť robený „na podklade“ odhadu komisie okresného súdu, lebo je (ak vezmeme do úvahy spomenutú chybu v prepise sumy) nižší o 161 809,- Ks. Bol teda celkom v rozpore s týmto odhadom a značne podhodnotený.

118 SNA,f. PPO – VII, šk. č. 238, zákl.č. III/3 – A – 6246/1947. List Biskupstva spíškého z 22. 11. 1942.

119 Tamže.

120 Tamže.

121 Tamže.

122 Tamže.

123 Tamže. II – F3576.

124 SNA,f. PPO – VII, šk. č. 238, zákl.č. III/3 – A – 6246/1947.

Likvidačná hodnota podniku tak v prípade baldovských kúpeľov stále nebola ustálená. Biskupstvo sa držalo svojho odhadu a uhradilo subjektívne určených 420 000.- Ks tak, že do súdneho depozitu Okresného súdu v Spišskom Podhradí doplatilo sumu, ktorá tvorila rozdiel medzi doteraz uhradenými prostriedkami (Spišskej úvernej banke, úč. spol a daňovému úradu) a subjektívne určenou hodnotou kúpeľov.

Okrem hospodárenia v arizovaných kúpeľoch sa spišské biskupstvo domáhalo aj ďalších súčastí hnutelného majetku Ladislava Frieda, ktoré sa v kúpeľoch nenachádzali.

Daňový úrad v Levoči v novembri 1943 informoval Ústredný hospodársky úrad, že biskupstvo žiada o vydanie elektrotechnických súčiastok, ktoré daňový úrad zaistil a zapečatil v byte Mórica Frieda v Levoči, a uviedol: „*Podotýkame, že Ladislav Fried mal obchod elektrotechnickými súčiastkami a elektrotechnickým materiálom v Levoči a nárokované hnutelnosti pochádzajú z tohoto obchodu a nie z arizovaného podniku Kúpele Baldovce.*“¹²⁵

Ústredný hospodársky úrad v odpovedi daňovému úradu oznámil, že Rímskokatolícke spišské biskupstvo prevzalo s kúpeľami aj elektrotechnické súčiastky, ktoré ich majiteľ odviezol do Levoče, kde boli uložené a tie ako súčasť prevodu ohodnotil súdny znalec Ján Kupčík. Obchod Ladislava Frieda s elektrotechnickými súčiastkami už aj tak zlikvidovali.¹²⁶

V zachovanej dokumentácii sa nachádza aj odhad hodnoty predmetov, na ktoré sa pýtal daňový úrad. Pohľad na zoznam týchto predmetov uvedený v znalcom vypracovanom „Odhade predmetov nájdených na Bernolákovej ul. č. 18“ však vyvoláva otázky. Súdny znalec Ján Kupčík označil síce tieto predmety za „*inventár kúpeľov Baldovce, ktorý majiteľ kúpeľov ing. Ladislav Fried pred nejakým časom odviezol do Levoče*“, avšak je skutočne otázkou, prečo by malo inventárom kúpeľov byť 900 bežných metrov Bergamových trubíc, 600 bežných metrov drôtu, 100 zásuviek, 100 kolíkov, 20 objímok, 1000 papierových poistiek, 15 lustrov a pod. a popritom napríklad registračná kasa a decimálna váha.¹²⁷ Ešte podivnejšie vyznieva otázka, načo bolo 900 bež. metrov Bergamových trubíc Rímskokatolíckemu spiškému biskupstvu.

Likvidačná hodnota podniku nebola určená po celý rok 1943. Začiatkom roku 1944 sa biskup Ján Vojtaššák obrátil listom na ministra hospodárstva Gejzu Medrického a požiadal ho o ukončenie celej kauzy.

¹²⁵ Tamže. List Daňového úradu v Levoči Ústrednému hospodárskemu úradu č. 4.150/1943.

¹²⁶ Tamže. Koncept listu ÚHÚ expedovaného 27. 11. 1943 z výpravne ÚHÚ Daňovému úradu v Levoči.

¹²⁷ Tamže. Odhad predmetov nájdených v Levoči, Bernolákova ul. č. 18, ktoré tvoria vlastníctvo kúpeľov Baldovce. Inventár u Ing. Ladislava Frieda v Levoči.

Minister Medrický 2. februára 1944 navrhol, aby bola do Baldoviec poslaná nová komisia, ktorá by urobila nový odhad hodnoty kúpeľov.¹²⁸ Biskup Vojtaššák súhlasil a podotkol: „*biskupstvo v roku 1942/43, čo bolo v držbe Baldoviec do vodovodu a garáže pre autá značnú sumu už investovalo. To sú dve nové veci, ktoré musia byť biskupstvu v plnej miere hrazené, keď sa nebude môcť dohodnúť s ÚHÚ na kúpnej cene.*“¹²⁹

Ministerstvo hospodárstva poverilo ÚHÚ, ktorý bol medzičasom do ministerstva hospodárstva včlenený, aby vyslal novú komisiu.

Ústredný hospodársky úrad teda vyslal do Baldoviec novú, dvojčlenú komisiu. Jej správa sa nezachovala, ale zrejme na základe nej bol do kúpeľov prizvaný opäť súdny znalec, ktorý najdôležitejšiu súčasť likvidačnej hodnoty podniku – nehnuteľnosti – napokon znovu ohodnotil. Tým súdnym znalcom bol Ing. František Bednárík zo Žiliny, ktorý vykonal odhad nehnuteľností kúpeľov v máji 1944. Podľa 65-stranového odhadného elaborátu Ing. Bednáríka, dosahovala hodnota nehnuteľností v kúpeľoch k 28. marcu 1942 výšku 398 175,- Ks.

Až 13. júla 1944 stanovil Ústredný hospodársky úrad definitívne výšku likvidačnej hodnoty kúpeľov na 426 820,- Ks. Následne okresný súd v Spišskom Podhradí vyhlásil v zmysle § 176 tzv. nar. č. 198/41 Sl. z., teda tzv. židovského kódexu, rozvrhové konanie na uspokojenie veriteľov pôvodného majiteľa. Spišské biskupstvo dokazovalo, že likvidačnú hodnotu podniku, tak ako bola určená ÚHÚ už zaplatilo, no žiadalo o vrátenie prostriedkov, ktoré zaplatilo daňovému úradu za nedoplatky na daniach. Celá vec mala dohru pred krajským súdom.¹³⁰

Koniec druhej svetovej vojny a pád ľudáckeho režimu na jar 1945 zastihol pôvodného majiteľa kúpeľov, Ing. Ladislava Frieda v emigrácii. Jeho rodina, ktorá zostala na Slovensku, mala pohnutý osud. Sestru Noru aj s manželom Dr. Jozefom Stienitzom deportovali zo Slovenska a zavraždili v roku 1942. Otca, Dr. Mórica Frieda, krytého istý čas prezidentskou výnimkou, ktorú dostala jeho druhá dcéra Eva, vydatá za rímskokatolíka, deportovali na jeseň 1944 do Ravensbrücku, odkiaľ sa vrátil s podlomeným zdravím.¹³¹ Ladislav Fried veril vo vrátenie majetku.

Podľa zachovanej dokumentácie zažiadal L. Fried o vrátenie kúpeľov na jar 1947. Spišské biskupstvo sa obrátilo na Povereníctvo priemyslu a obchodu so žiadosťou o vydanie rozhodnutia, že vrátenie majetku Ladislavovi Friedovi nie je možné, lebo by bolo v rozpore s verejným záujmom.

128 Tamže. List biskupa J. Vojtaššáka ministrovi hospodárstva zo 6. 2. 1944.

129 Tamže.

130 Tamže. Uznesenie krajského súdu č. R 212/44/25.

131 List Dr. Thomasa Frieda, vnuka Dr. Mórica Frieda, zo 4. 7. 2008. Vo vlastníctve autorov.

Poverenictvo priemyslu a obchodu sa vo svojom vyjadrení zo 6. júla 1947 stotožnilo s návrhom Spišského biskupstva, „*keďže terajší majiteľ kúpeľov Spišské biskupstvo uviedol kúpele do prevádzky schopného stavu adaptáciou vo výške 2 a pol milióna Kčs a kúpele slúžia skutočne verejným účelom*“.¹³²

Kúpele Baldovce, ktoré patrili Ing. Ladislavovi Friedovi, boli v roku 1942 arizované v zmysle vtedy platných predpisov upravujúcich arizáciu podnikového majetku. Arizátorom týchto kúpeľov bolo Rímskokatolícke spišské biskupstvo zastúpené spišským biskupom Jánom Vojaťaššákom.

Ako Rímskokatolícke spišské biskupstvo, tak biskup Vojaťaššák viackrát celkom jasne konštatovali, že tieto kúpele spišské biskupstvo arizovalo, o čom existujú písomné dôkazy, z ktorých časť bola predmetom analýzy v tejto kapitole. Argumentácia niektorých historikov, najmä však Ivana Chalupeckého a Petra Olexáka, že v danom prípade nešlo o arizáciu, ale o verejnú dražbu, na ktorej biskupstvo kúpilo zadĺžené kúpele, je preto celkom chybná a vedecky neudržateľná.¹³³

Úloha Jána Vojaťaššáka ako spišského biskupa a právneho zástupcu Rímskokatolíckeho spišského biskupstva bola v celej arizácii kľúčová. Vojaťaššák nielenže bol iniciátorom arizácie tohto podniku, keď podpísal arizačnú žiadosť, v ktorej vystupoval ako zástupca arizátora či orodoval u predsedu ÚHÚ Augustína Morávka za „dobroprajnosť“ a prevod kúpeľov na Rímskokatolícke spišské biskupstvo, ale do celého procesu aktívne a miestami až agresívne zasahoval, keď kritizoval odhad hodnoty kúpeľov zo strany znalcov prizvanými NÚZ či inicioval nový odhad hodnoty kúpeľov orodovaním u ministra G. Medrického.

Fakt, že biskupstvom arizované kúpele boli v zlom technickom stave a neboli rentabilné, nič nemení na skutočnosti, že boli predmetom arizácie, teda rasovo motivovanej majetkovej perzekúcie zo strany ľudáckeho režimu namierenej proti konkrétnej osobe. Kúpele totiž neboli arizované preto, že boli v zlom stave, ale preto, že patrili Ladislavovi Friedovi, ktorý bol židovského pôvodu.

132 Tamže. List poverenictva priemyslu a obchodu č. VI-1223/1-47. Dr. D./U.

133 Autori I. Chalupecký a P. Olexák sa vo svojej argumentácii čiastočne opierajú o dokument z roku 1946, v ktorom Ministerstvo vnútra, vychádzajúc z telefonického (!) zisťovania na Povereníctve vnútra v Bratislave, oznámilo Ministerstvu zahraničných vecí: „Biskup Vojaťaššák nearizoval za Slovenského štátu židovský majetok, ale vydražil na verejnej dražbe v Spišskom Podhradí okresného súdu Baldovské kúpele na ktorých bola dĺžoba 400. 000 Kčs“. V argumentácii uvedených autorov pritom celkom absentuje kritika prameňa, v tomto prípade jednostranného dokumentu, vytvoreného vecne nepríslušným úradom, ktorý sa navyše vyjadroval na základe telefonického zisťovania. V argumentácii autorov (v lepšom prípade) absentuje aj základná znalosť arizačného spisu Ústredného hospodárskeho úradu, a dokumentácie Povereníctva priemyslu a obchodu, ktorá je verejne prístupná a vyvracia chybné vyjadrenie MV obsiahnuté v jednej vete, ako aj znalosť dokumentov, v ktorých Vojaťaššák sám tvrdí, že biskupstvo baldovské kúpele arizovalo. Pozri OLEXÁK, P. – CHALUPECKÝ, I.: Životopis biskupa Jána Vojaťaššáka..., s. 152. Porovnaj SNA, f. PPO – VII, šk. č. 238, zákl.č. III/3 – A – 6246/1947.

Ani po páde ľudáckeho režimu, ktorý pripravil a realizoval celú ariáciu podnikového majetku Židov na Slovensku sa nová moc nevedela s krivdou spáchanou na Ladislavovi Friedovi a jeho rodine vyrovnat.

Pokles politickej angažovanosti

V lete 1943, po skončení prvého funkčného obdobia ŠR bol J. Vojtaššák prezidentom republiky vymenovaný za člena druhej, personálne zúženej Štátnej rady, kde opäť vykonával funkciu podpredsedu. Tento ústavný orgán bol však od leta 1943 už iba formalitou.

Druhá Štátna rada bola úplne pasívna a do svojho zániku na jar 1945 sa zišla iba tri razy.¹³⁴ Jej posledné dve zasadnutia sa konali na jeseň 1944, no spišský biskup sa už na nich pre vojnové udalosti nemohol zúčastniť. Aktívna činnosť J. Vojtaššáka v politických štruktúrach ľudáckeho režimu sa skončila. K verejným otázkam sa vyjadroval iba prostredníctvom biskupských pastierskych listov, resp. všeobecných pokynov v rámci svojej diecézy, čo sa už zväčša dotýkalo udalostí súvisiacich s približujúcim sa frontom a s jeho očakávaným drsným prechodom cez slovenské územie (napríklad povolenie pre veriacich, aby sa mohli zúčastňovať na opevňovacích prácach aj v nedeľu a počas cirkevných sviatkov).¹³⁵

Nemožno pochybovať o tom, že J. Vojtaššák ostal oddaným a presvedčeným prívržencom ľudáckeho režimu a jeho predstaviteľov aj v dobe, keď sa slovenský štát a jeho politický systém nachádzali už v hlbokkej kríze. V posledných mesiacoch svojej existencie boli už v úplnej medzinárodnej, no čiastočne i vnútornej izolácii a odsúdení na zánik – v nerozlučnom spojení s približujúcou sa totálnou vojenskou i politickou porážkou nacistického Nemecka. Uvedené fakty spišský biskup akoby vôbec nereflektoval. Zrejme vôbec neotriasli jeho presvedčením a ideovo-politickou orientáciou. Len tak si možno vysvetliť, že ako jediný slovenský katolícky biskup poslal v januári 1945 pozdravný list Zjazdu mladej ľudáckej generácie v Piešťanoch.¹³⁶ Účastníci tohto zhromaždenia vo svojich vyhláseniach, stanoviskách a prijatých dokumentoch prisahali nielen vernosť slovenskému štátu a jeho režimu, ale sľubovali

¹³⁴ KAMENEC, I.: Štátna rada v politickom systéme slovenského štátu....

¹³⁵ PREČAN, V. (ed.): Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. Dokumenty. Bratislava 1971, Dok. č. 167, s. 326.

¹³⁶ VARTIKOVÁ, M. (ed.): Dejiny Slovenského národného povstania 1944, III. zväzok. Dokumenty. Bratislava 1984, Dok. č. 481, s. 534.

vo vojne ďalej pokračovať po boku tvorcu a vtedy už jediného spojenca zanikajúcej Slovenskej republiky – hitlerovského Nemecka. Okrem toho žiadali radikálnu očistu verejného života na Slovensku, tvrdé mocenské zákroky proti jeho nepriateľom a neprajníkom, medzi iným aj dôsledné vyriešenie židovskej a českej otázky – t. j. definitívne vysťahovanie príslušníkov týchto komunít mimo územie republiky.

V polovici marca 1945, už na území obnovenej Československej republiky J. Vojtaššák odmietol pri návšteve spolupredseda Slovenskej národnej rady Vavra Šrobára spoluprácu a lojalitu s novým štátom a jeho režimom. Vzápätí disciplinárne zakročil proti členom Slovenského výboru rehole františkánov v Spišskom Štvrtku, pre ich list, ktorý rehoľníci poslali do Moskvy.¹³⁷ Boli to akési symbolické a signifikantné záverečné akty Jána Vojtaššáka za jeho politickou a verejnou angažovanosťou počas existencie I. Slovenskej republiky, ktoré zároveň akoby predznamenovali aj jeho postoje i ľudské osudy po roku 1945, resp. 1948.

D S H

¹³⁷ ČARNOGURSKÝ, P.: Tragédia slovenských komunistov na pokračovanie. In: KRUŽLIAK, I. – OKÁL', J. (eds.): Svedectvo jednej generácie. Cambridge, Ontario 1990, s. 203.

Záver

Rekonštrukcia všetkých, často veľmi protirečivých alebo rozpaky vzbudzujúcich stránok verejnej a politickej činnosti Jána Vojtaššáka v rokoch 1938 –1945 bude zrejme ďalej pokračovať a asi budú ďalej pretrvávať aj polemiky okolo jeho hodnotenia. Z hľadiska historiografického výskumu je to úplne prirodzené. Sústavne sa však bude vynárať jedna znepokojujúca otázka, ktorá sa zďaleka netýka iba spišského biskupa, ale má veľa pendantov a príkladov v moderných slovenských dejinách (a nielen v nich!): Ako vysvetliť fakt, že viaceré výrazné i charizmatické osobnosti z oblasti verejného, spoločenského, kultúrneho, umeleckého, vedeckého i náboženského života vedeli vzdorovať, aj za cenu veľkých osobných obetí, jednej totalite, keď predtým alebo potom oddane slúžili totalite druhej, čím chtiac-nechtiac preberali na seba príslušný diel morálnej i politickej zodpovednosti za činy, no aj zločiny príslušného totalitného nedemokratického a antihumánneho systému? Vysvetľovať to len dobrými úmyslami v prospech národa, štátu, pracujúceho ľudu, cirkvi, náboženstva atď. je síce možné, no nie produktívne a vierohodné. Domnievame sa, že odpoveď na túto otázku treba hľadať a azda aj nachádzať v ďalšom nepredpojatom racionálnom výskume.

Menný register

Balko, J., 21, 22, 24
Bárdoš, P., 20
Bednárík, F., 43
Beňo, J., 39, 41
Bierbrunner, M., 33, 34, 35, 37
Blaha, M., 10
Bujna, E., 29, 33, 34
Burzio, G., 9, 12, 13, 23, 27
Buzalka, M., 27
Csáky, ?, 29
Čatloš, F., 15
Fried, L., 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 53
Fried, M., 29, 30, 33, 34, 42, 43, 52
Friedová, E., 43
Gábor, I., 28
Hitler, A., 13, 31
Hlinka, A., 9, 12
Chalupecký, I., 44
Jablonský, M., 11
Kapala, J., 13
Klimo, B., 14, 21, 23
Klinovský, K., 36
Kmetko, K., 8
Kobylitz, G., 32, 33
Kovalík-Ustiansky, J., 14, 24
Kupčák, J., 42
Lörincz, A., 25
Ludin, H. E., 24
Maglione, L., 11
Mach, A., 18, 22, 23, 26
Machaj, K., 11
Marsina, A., 14, 24
Medrický, G., 42, 43, 44
Morávek, A., 20, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 44
Moyzes, A., 11

Olexák, P., 44
Párvy, A., 12
Paškovič, L., 38, 39
Pöstényi, J., 14, 21, 24
Ravasz, V., 14
Salva, C., 28, 32, 33, 34, 35, 36
Sapieha, ?, 12
Sidor, K., 12, 13
Stienitz, J., 43
Stienitzová, N., 43
Šrobár, V., 12, 46
Tardini, D., 12
Tiso, J., 9, 22, 23, 29
Tuka, V., 20, 21, 31
Urbantke, ?, 23
Vašek, A., 24, 25
Vojtaššák, J., 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 51

Pramene a literatúra

Archívy

Slovenský národný archív
fondy: Krajinský úrad –
Ministerstvo pravosúdia
Ministerstvo školstva a národnej
osvety,
Ministerstvo vnútra
Poverenie priemyslu a obchodu – VII. odbor
Slovensko(S)
Úrad predsedníctva vlády – Štátna rada
Ústredný hospodársky úrad
Ústredňa štátnej bezpečnosti (10)

Publikované dokumenty

KAMENEC, I. – PREČAN, V. – ŠKORVÁNEK, S. (eds.): Vatikán a Slovenská republika (1939–1945). Dokumenty. Bratislava 1992.

LETZ, R. (ed.): V hodine veľkej skúšky. Listy biskupa Michala Buzalku, spoločné prejavy slovenských katolíckych biskupov, súbor dokumentov. Trnava 2007.

NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): Holokaust na Slovensku (1). Obdobie autonómie 6. 10. 1938–14. 3. 1939. Dokumenty. Bratislava 2001.

NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I. (eds.): Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939–1945). Dokumenty. Bratislava 2003.

NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939–1945). Dokumenty. Bratislava 2003.

PREČAN, V. (ed.): Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. Dokumenty. Bratislava 1971.

VARTÍKOVÁ, M. (ed.): Dejiny Slovenského národného povstania 1944, III. zväzok. Dokumenty. Bratislava 1984.

Literatúra

BALKO, J.: Desať rokov v slovenskej politike (osobné spomienky). Život v piatich režimoch. Prešov 2005, s. 158–159.

HAMMER, O. – HARMAN, V. – ZIMAN, L.: Komentovaná zbierka najnovších právnych predpisov upravujúcich arizáciu a právne postavenie Židov na Slovensku. Bratislava 1941.

KAMENEC, I.: Po stopách tragédie. Bratislava 1991.

LIPSCHER, L.: Židia v slovenskom štáte v rokoch 1939–1945. Bratislava 1992.

PETRANSKÝ, I.: Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945–1946. Nitra 2001.

SIDOR, K.: Šesť rokov pri Vatikáne. Scranton, Pa. 1947

TRSTENSKÝ, V.: Fragment z veľkého svedectva o živej viere. Výber z korešpondencie Mons. Viktora Trstenského a Otca biskupa Jána Vojtáššaka. Námestovo 1999.

TRSTENSKÝ, V.: Sila viery, sila pravdy. Bratislava – Senefeld-R, 1999.

VNUK, F.: Mať svoj štát znamená život. Politická biografia Alexandra

Macha. Cleveland, Ohio, 1987. Časť monografií a štúdií

Štúdie

ČARNOGURSKÝ, P.: Tragédia slovenských komunistov na pokračovanie. In: KRUŽLIAK, I. – OKÁL, J. (eds.) Svedectvo jednej generácie. Cambridge, Ontario 1990, s. 188–204.

DOLINSKÝ, J.: Cirkev a štát na Slovensku v rokoch 1918–1945. Trnava 1999; MULÍK, P.: Katolícka cirkev a politika Slovenskej republiky 1939–1945. In: Slovenská republika (1939–1945). Martin 2000, s. 101–113.

KAMENEC, I.: Štátna rada v politickom systéme slovenského štátu v rokoch 1939–1945. In: Historický časopis 44, 1996, č. 2, s. 221–242.

KRIVÝ, V.: Súčasné vnímanie historicky významných politických osobností. In: KAMENEC, I. – MANNOVÁ, E. – KOWALSKA, E. (eds.): Historik v čase a priestore. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi. Bratislava 2000, s. 139–148.

MAJERIKOVA, M.: Príspevok k povojnovým perzekúciám Slovákov na severnom Spiši a hornej Orave. Rukopis, 11 strán.

MULÍK, P.: Politická angažovanosť

kňazov na Slovensku v prvej polovici 20. stor. In: Studia Academica Slovaca, 29, 2000, s. 142–157.

MULÍK, P.: Úskalia katolicizmu v politike a praxi prvej Slovenskej republiky v rokoch 1939–1945. In: Kresťanstvo v dejinách Slovenska. Bratislava 2003, s. 141–160.

OLEXÁK, P. – CHALUPECKÝ, I.: Životopis biskupa Jána Vojtáššaka. In: CHALUPECKÝ, I. (ed.): Spišský biskup Ján Vojtáššák. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej dňa 9. mája 2001 na Katolíckej univerzite v Ružomberku. Studia Theologica Scepsulsa VI. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie 2003, s. 151.

VILHAN, M.: Postoje katolíckej cirkvi na Slovensku k politickým režimom v rokoch 1939–1951. In: SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy. Banská Bystrica 1999, s. 384–405. Nepublikované rukopisy

Periodická tlač

Katolícke noviny, roč. 1940.

Ľudové noviny, roč. 1942.

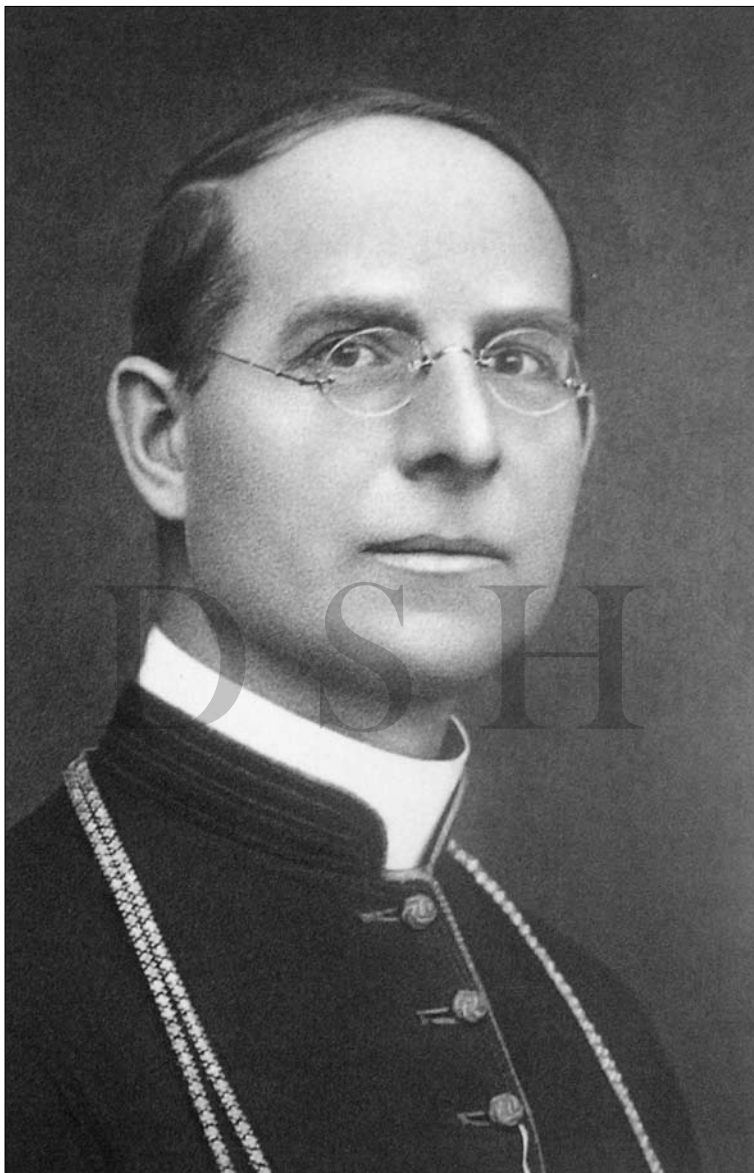
Slovák, roč. 1939, 1940, 1942.

Slovenský zákonník, roč. 1940.

Summary

Public, ecclesiastical and political activities, as well as rather dramatic life of bishop Ján Vojtaššák (1877- 1965), have been the subject of intense studies, reconstruction and subsequent evaluation, and also the subject of disputes, which have often trespassed the realm of the research itself, as well as the borders of Slovakia. Activities of this bishop of Spiš are either uncritically idealized, or his evaluation is based on his political activities of the first half of 1940s, by which his overall personality is being diminished and challenged. The aim of our work is not to create an overall biography of Ján Vojtaššák, not at all trying to interfere with the undisputed authority of the Catholic Church in its attempt to beautify the bishop of Spiš. Our objective is not to cast doubt upon the morality of Ján Vojtaššák's standpoint of resistance towards the upcoming "red" totalitarian regime, not to relativize his long-time persecution in communist prisons, nor his forced personal and professional isolation after 1948. We might argue that the life of each and every historic personality of considerable significance follows two distinct paths; one that is real but remains unknown and not researched, the other that is an imagery one, fabricated by his followers, supporters and opponents. Fabrication of this "second biography" is supported by historians and publicists, often arriving at various results and evaluations. We should add a comment by a social scientist, in order to support our argument: "Academic interpretation of history, ideological interpretation and distortion of historical images, readiness to accept certain (and no other) kinds of myths, the level of traditional (standard historical awareness), these are but some of the facts shaping an average historical awareness."

In this presented work we attempt to reconstruct and document a number of important facts and processes, regarding public, political and personal activities of Ján Vojtaššák in 1938 – 1945. For it is especially this period of the bishop of Spiš activities, raising many a concern that is the subject of an extensive debate, not only among historians, but also among the members of the general public. This debate is mainly concerned with the fact that any attempt to criticize political and public activities of bishop J. Vojtaššák (as well as other politically active priests), in the period of 1938 – 1945, is an open attack against the Roman Catholic Church in general. We believe that such allegations and accusations of historians are unfounded and prevent us from better comprehending the persona behind the person of our interest, or the researched period as such, when Slovakia had developed an authoritarian-totalitarian regime with certain fascist elements.

Biskup Ján Vojtaššák

Dr. Mór Fried v roku 1946

Ing. Ladislav Fried s manželkou a dcerou v Tel Avive v roku 1945

Vypni uchádzač presne a čitateľne!

Označenie podniku (priezvisko, meno, firma,
predmet podnikania, sídlo, ulica, č. domu):

Kúpele BALDOVCE, majiteľ ing.

Ladislav Fried, obchod Baldov-
skou minerálnou vodou.

adm. okres: Levoča.

súdny okres: Spišské Podhradie.

Označenie uchádzača (priezvisko, meno,
firma, zamestnanie, adresa, ulica, č. domu):

Rímskokatolícke spišské bis-
kupstvo, zastúpené Jánom Voj-
taššákom, biskupom spišským.

adm. okres: Levoča.

súdny okres: Spišské Podhradie.

**Ústrednému
hospodárskemu úradu**

v Bratislave.

Žiadosť

**o nariadenie prevodu podniku
(účasti na podniku) podľa § 5
nar. č. 303/1940 Sl. z.**

ÚSTREDNÝ HOSPODÁRSKY ÚRAD V BRATISLAVE		
Došlo dňa:	20. XI. 1941	
C. j.	66543	
Prílohy dňa:	1/3 6	7

Prílohy: 1 žiadosť na formulári písm. „B“

1 dotazník na formulári „Dot“

6 dokladov

Spolu 6 príloh.

Všetky práva vyhradené sú pre ÚHÚ, ktorý predáva toto tlačivo prostredníctvom živnostenských
spoločenstiev, a sice formuláre žiadostí BCDE a dotazník (spolu 5 kusov) v tomto obale, ako nerozdeliteľnú
súpravu za 15 Ks.

Podpísaný(á) prosí o udelenie dišpenzu pre živnosť - obchod mineralnou Bal-
dovskou vodou

od celého - od chýbajúcej časti predpísaného preukazu spôsobilosti.

Prehlasujem(e), že túto žiadosť podávam(e) preto, že (uveďte všetky príčiny, teda napr. náklonnosť a vážne odhodlanie k nastúpeniu živnosti, dostatok kapitálu, úveru a prirodzené využitie zárobkovej možnosti, prechod z plateného povolania k samostatnému podnikaniu a iné skutočnosti dôležité z hľadiska hospodárskeho a sociálneho):

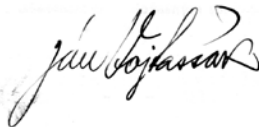
Spišské biskupstvo má dosť kapitálu k tomu, aby z tohoto zanedbaného kúpeľného podniku zriadilo reprezentačné kúpeľné miesto a aby zriadilo vývoz mineralnej vody, čo bude mať nielen hospodársky, ale i sociálny význam.

Prehlasujem(e), že vyššie uvedené skutočnosti, ako aj dáta v pripojenom dotazníku uvedené, udal(i) som (sme) podľa môjho (nášho) najlepšieho vedomia **presne a pravdive**.

Je mi (nám) známo, že pri tomto prevode neprechádzajú dlžoby prevoditeľa na prevímateľa okrem prípadu ich prevzatia a že veritelia, voči ktorým dlžoby neboli prevzaté, budú uspokojení z likvidačnej hodnoty (§§ 10 a 11 nar. č. 303/1940 Sl. z.).

V Spišskej Kapituli dňa 14. novembra 1941.

Na stráž!

(POZOR! Žiadosť nech podpíše uchádzač vlastnoručne, taktiež všetci verejní spoločníci, komanditisti, komplementári, členovia správy družstva, pofažne jednatelia a zákonní zástupcovia, keď uchádzačom je účastinná spoločnosť, iná právnická osoba, alebo spolek.)

Spišská Kapitula, 16./11.1941.
p. Spišské Podhradie.

Slovutný pán predsedá !

Spišské biskupstvo chce arizovať t. zv. kúpele BAL-
DOVCE/p. Spišské Podhradie, pol. okres Levoča, ktoré sú majetkom
Žida ing. Ladislava Frieda, t. č. v Palestíne bývajúcего, a na kto-
ré je uvalená dočasná správa.

Arizačnú žiadosť s potrebnými dokladami odovzdá
Vám pán Cyril Salya, správca nášho internátu na Spišskej Kapi-
tuli, ktorý bol Vaším úradom vymenovaný za dočasného správcu to-
hoto podniku.

Úctive prosím o dobroprajnosť Vašej Slovnosti
a o umožnenie, aby tento podnik dostalo naše biskupstvo spišské.

Prosím prijať uistenie o mojej hlbakej úcte a od-
danosti.

Na stráž !

Ján Vojtko
biskup spišský.

Slovutný pán

Augustín Morávek,
predseda ÚHÚ

B R A T I S L A V A .

*Príjemná
poslať kúpele
požiadosť Š. O. U. Saly
millerovi reg. kancelarii
Leg. to v Bratislave 11.11.41
číslo Š. O. U.: 15.347/41-1.*

Spišská Kapitula, 14. decembra 1941
p. Spišské Podhradie.

Slovutný pán Predseda !

L Dovoľte mi poprosiť Vás o prijatie doručiteľa týchto našich riadkov, pána správcu Salvu a poskytnúť mu informáciu, v akom stave sa nachodí arizačná žiadosť nášho biskupstva na kúpele BALDOVCE dňa 20. novembra t. r. pod č. 66.543 Vášmu úradu podaná ?

Ďakujúc Vám za dobroprajnosť, zostávam Vašej Slo-
vutnosti

úprimne oddaný

Ján Bystrík
biskup spišský.

Slovutný Pán

Augustín MORÁVEK,
predseda ÚHÚ

B R A T I S L A V A .

Mgr. J. Bystrík
spišský

J. R. O. J.
B2a
doslova V. 1949

USTREDNÝ HOSPODÁRSKY ÚRAD

Číslo: 66.543/III/A-7/1942.

V Bratislave dňa 28. marca 1942.

Predmet: Židovský podnik:

Kúpele Baldovce, majiteľ Ing. Ladislav

Fried, obchod s minerálnou "Baldovskou" vodou.

prevod na Rímskokatolícke spišské biskupstvo,

Spiš. Kapitula.

Rozhodnutie

o prevode židovského podniku podľa § 170, písm. b a §§ ďalších nar. č. 198/1941 Sl. z.

I. Nariaďujem prevod podniku Žida — židovského združenia firmy

Kúpele Baldovce, majiteľ Ing. Ladislav Fried, obchod s minerálnou
"Baldovskou" vodou v Baldovciach, p. Spišské Podhradie

ako prevoditeľa (ky),

na Nežida — nezidovské združenie, ktorého sa Žid nezúčastní, pod firmou: Rímskokatolícke
spišské biskupstvo, zastúpené Jánom Vojtaššákom, biskupom spišským
obyvateľom v Spiš. Kapituli, p. Spišské Podhradie

ako prejemateľa (ku) za likvidačnú hodnotu, ktorú určím v osobitnom, súčasne
započatom pokračovaní.

II. Z tohto prevodu vyplývajú tieto práva a záväzky:

1. Dňom doručenia tohto rozhodnutia prejemateľovi, nadobudne tento právo vlastnícke
a držbu na všetky veci, práva a iné hodnoty, ktoré k uvedenému dňu tvoria majetkovú pod-
statu prevedeného podniku.

2. Prejemateľ je povinný zostaviť ku dňu doručenia tohto rozhodnutia bilanciu svojho podniku, meno-
vite zistiť všetky aktíva a pasíva a vykázať likvidačnú hodnotu prevedeného podniku k uvedenému dňu.

SPIŠSKÁ ÚVERNÁ BANKA ÚČ. SPOL.
ZIPSER CREDITBANK AKT. GES.
LEVOČA.

Vysokovážené

R. Kat. SPIŠSKÉ BISKUPSTVO, Spišská Kapitula,
k rukám jeho Excelencie, pána
biskupa JÁNA VOJTAŠŠÁKA

SPIŠSKÁ KAPITULA.

Poukazujúc na rozhodnutie Ústredného Hospodárskeho Úradu v Bratislave zo dňa 28.marca 1942, č.66.543/III-A/7-1942 vo veci prevodu podniku kúpeľov Baldovce, patriacích dosiaľ inž.Ladislavovi Friedovi, na Spišské Biskupstvo, zastúpené Vašou Excelenciou, - oznamujeme Vám zdvorile, že súhlasíme s Vaším prevzatím našej intabulovanej pohľadávky voči býv.majiteľovi menovaného podniku, činiacej k dňu 2.apríla 1942 Ks.338,630.-, slovom tristotridsaťosem tisíc šesťstotridsať korún a povoľujeme, aby nám Vysoké Spišské Biskupstvo túto našu pohľadávku spolu s ďalšími bežnoušťovými úrokami do dňa skutočnej platby a s právotnými trovami vo výške

Ks.5.757,95, slovom päťtisíc sedemstopäťdesiat sedem 95/100 korún na jpozdejšie do 2.júla 1942 v hotovosti zaplatilo.-

Poznamenávame, že naša pohľadávka voči inž.Lad.Friedovi bola u Okr.Súdu v Spišskom Podhradí pod č.C 265/41 a u Krajského Súdu v Levoči pod číslom ok.7/42 zažalovaná.-

Porúčame sa Vám

Levoča, dňa 10.apríla, 1942

v dokonalej úcte:

SPIŠSKÁ ÚVERNÁ BANKA
účastníarska spoločnosť

Stromay & Hummer

Biskupstvo spišské.-

Spišská Kapitula, 13.VI.1942.-
p.Spišské Podhradie.-

ÚSTREDNÝ HOSPODÁRSKY ÚRAD,

Bratislava.-

K čísl.24601/II/1942.-

Týka sa kúpeľov BALDOVCE.-

Biskupstvo spišské arizovalo rozhodnutím ÚHÚ v Bratislave zo dňa 28.III.1942.č.66.543/III -A/7-1941. kúpeľný podnik v Baldovciach/:Okr.Levoča:/ po nepriatnom Židovskom vlastníkovi ing.Ladislavovi Friedovi v odhadnutej cene ks.-420.000.-

Na rub tejto kúpnej ceny biskupstvo vyplatilo Spišskej úvernej banke v Levoči titulom dlžoby na podnik zainštalovaných ks.-338.630.-istiny a na úrokoch od istiny ks.-5,757.95.-

Ostávajúcich z kúpnej ceny ešte ks.-75,612.05.- biskupská ústredná hospodárska správa do konca tohoto mesiaca zloží hotovo u okresného súdu v Spišskom Podhradí.-

Na stráž!

Za ústrednú bisk.hospod.
správu:

ÚSTREDNÝ HOSPODÁRSKY ÚRAD V BRATISLAVE	
Dňa 16. VI. 1942	
27410	
Príloha číslo:	Príloha číslo:
724	72

Biskupstvo spišské.-

Spišská Kapitula, 23. nov. 1942.-
p. Spišské Podhradie.-

Najvyšší úrad zásobovací,

v Bratislave.-

Nižepísaný v zastúpení biskupstva spišského arizoval "Kúpele Bal-
dove" s minerálnou "Baldovskou" vodou po židovskom majiteľovi ing.
Ladislavovi Friedovi.

Na celý ten podnik, teda všetkých mu patriacich nehnuteľ-
ností a hnutelností, ponúkol kupnu cenu

ks.-420.000.-

Ústredný hospodársky úrad v Bratislave, rozhodnutím zo dňa
28. III. 1942. pod č. 66.543/III - A/7-1941. menovaný podnik biskupstvu
spišskému, zastúpenému nižepísaným prideliť. A že obežníkom č. 15.
24601/II/1942. zo dňa 10. júna 1942. veľmi surym s lehotou do 15. jú-
na 1942. vydaným na všetkých arizátorov podnikov a účastí ÚHU za-
platenie likvidačnej riadnej/obecnej/hodnoty arizovaných podnikov
a účastí nariadil, biskupstvo ponúknuť cenu za podnik

ks.-420.000.- celkom vyrovnať. A to tak, že

veriteľovi predošlého vlastníka kúpeľov ing. Ladislava Frieda, Spiš-
skej úvernej Banke úč. spol. v Levoči na istine a urokoch dňa 24. VI.
1942.- ks.-344.387.95.- zaplatilo a nad túto sumu do výšky

ponúknuť aj kúpne ceny ešte obývajúcich ks.-75.618.05.- u okres.
sudu v Spišskom Podhradí zložilo.

Biskupstvo spišské ponúklo výslovné kupnu cenu na podklade
odhadujúcej zápisnice okresného sudu v Spišskom Podhradí č. 113/41/
4., ktoré podrobné odhadovanie okresný súd v Spišskom Podhradí s
príbratými znalcami od 19. decembra 1942. cez celých 19 dní prevá-
dzal. Táto sudna komisia spolu s vnútenou správou vtedy odhadla ne-
hnuteľnosti toho podniku v ks.-469.628.- a inventárne veci spolu
v ks.-49.181.-. To jest celý podnik, tak ako bol v decembri 1941. sud-
nymi znalcami bol odhadnutý na všude všeho ks.-518.309.-

V mesiaci októbri NÚZ skrze svojho revízora dal znova skrze
"odborných znalcov" oceniť podnik. Aké aktíva našli "odborní znalci"
na tomto podniku, je až smiešne, keby nebolo tragické. Ustávajú "Ak-
tívu" v ks.-897.288.15.-. Toto sa vidí byť prehnávaným i samému reví-
zorovi SRDS, lebo on navrhuje už len ks.-567.098.20.-. Biskupstvo
však od pôvodne ponúknuť a už zaplatenej výslovné ceny ani
o korunu viacej, dat nie je národné. Do tohto arizovania skočilo
len pod dojomom povinnárskych nesie, že každý, kto má možnosť povin-
ný je prebrať židovské podniky. Biskupstvo len, keď sa o stave pod-
niku aj zo skúsenosti vlastnej presvedčilo, uprimne hľadá, že ten
židovský podnik kupilo a tak drahé ho zaplatilo. Lebo

BUDOVY, okrem jednej drevenej, ktorá ale tiež vyžaduje náležitú
opravu, sú len na tarchu. Bolo by lepšie, keby ich vôbec nebolo, lebo
odkupiteľ bude musieť doplatiť na ich odstránenie.

Inventár, podľa mienky samého revízora je len na oheň súci. To
mohol len žid pre židovské deti, z Pešti na letovisko došlé, upotrebiť,
ale terazší majiteľ toho nemôže upotrebiť.

Hodnota pôdy per kat. j. jedno druhým, keď sa les osobitne oce-
ňuje, ako ho revízia SRDS skutočne osobitne oceníť, nemôže sa drah-
šie počítať ako v ks.-1.500.-. Lebo veď v 1/3 je lesná pôda skalna-
tá, v 1/3 je bahnistý močiar, čo by treba bolo odvodňovať a len v
1/3 je orážina IV. triedy. Les je tiež tak mizerný, že kupiteľ nemá
žiadneho osohu.

Ostával by jedine prameň. Tento pred svetovou vojnou, keď bolo možno vo-
da i do cudziny vyvážať, vyrobil azda na dan, na závešovací trávny pod-
niku. Ale jako vidieť zo skutočného stavu budov, na udržiavanie tých už
nestačil.

Ako môže reprezentovať hodnotu dnes, keď cena vody ~~je~~ za liter
je nám v ks.-1.20.-predpísaná. Nás samých ale liter vody stojí:

zátky.....	26	halierov
dan od miner.vody	28	"
3/4 dan z obrátu...	4	"
zárobková a dôch.dan	5	"
na rozbité fľaše...	15	"
výroba vody.....	17	"
nálepky/vign./	4	"
Kancelárske potreby	5	"
techn.potreby	5	"
kúrenie a osvet.	6	"
provízia	3	"

Spolu: 118.-halierov.-

Nás samých teda pri prameni stojí liter vody 118.-halierov. Ak nám
NÚZ nepovolí zvýšiť cenu vody, aj na ten prameň bude dnes biskupstvo
doplácať, alebo celkom zaprie budú.

Preto biskupstvo spíská sa uchádza, aby mu z už zaplatenej ceny
aspoň ks.-20.000.-vrátené bolo.

Biskupstvo ďalej uplatňuje požiadavku, ktorá má za dane odvede-
né od podniku za dobu, keď mal odvádzať dane predchádzajúci majiteľ, ale ich
neodviedol.

Na stráž!
za biskupstvo spis
Janko Janko

POVERENÍCTVO PRIEMYSLU A OBCHODU

Číslo: VI-1223/1-47. Dr.D/U.

Bratislava, dňa 3.VII.1947.

Predmet: Spišské biskupstvo v Spišskej
Kapitulí - žiadosť o vydanie
vyhlásenia podľa § 6 ods.1. zák.
čís. 128/1946.

20711

Titl.

Oddelenie III/3 Povereníctva
priemyslu a obchodu,
do r_uk p.Dr. Stančíka,
B r a t i s l a v a .

K žiadosti Spišského biskupstva v Spišskej Ka-
pitule predloženej sem tamojším oddelením prípisom č.j.

III/3-A-6246/5-1947 zo dňa 17.VI.1947 oznamujem, že tunajší
odbor súhlasí s tým, aby bola vyslovená nemožnosť vrátenia
vecí v smysle § 6 zák.čís. 128/1946 Sb. pôvodnému majiteľovi
Ing. Friedovi z dôvodov verejného záujmu.

Toto naše stanovisko odôvodňujem tým, že keďže
doterajší majiteľ kúpeľov Spišské biskupstvo uviedol kúpele
do prevádzky-schopného stavu adaptáciou vo výške 2 a pol milio-
na Kčs a kúpele slúžia skutočne verejným účelom, nie je účel-
ným vrátiť objekty podľa cit. zákona do vlastníctva pôvodného
majiteľa, nakoľko tento nebude môcť uhradiť skutočne investičné
náklady poctivého držiteľa, ale pravdepodobne by musel značným
obnosom podnik hypotekárne zatažiť, čo by škodilo prosperite
kúpeľov a teda aj verejnému záujmu.

Ani verejný záujem voľného cestovného ruchu
nie je dotknutý prevádzkou podniku terajším vlastníkom, keďže
pre jeho potreby zaistuje dostatočné ubytovacie možnosti a tie-
to podľa prehlásenia terajšieho vlastníka budú ešte rozšírené.

POVERENÍCTVO PRIEMYSLU A OBCHODU
Ústredné podriadené v Bratislave
Dadno dňa 16.VII.1947
Prílohy:

Prednosta VI.odboru

Povereníctva Slovenskej národnej rady pre priemysel a obchod	
18. VII. 1947	
1.	Základné číslo:
1	M30-6246/5-47

usky
vydanie pod
č. 6246/5-47
- R. 1947
jak

SPORY O BISKUPA VOJTAŠŠÁKA
Politické a spoločenské aktivity Jána Vojtaššáka
v rokoch 1938 – 1945

Autori: © Mgr. Ján Hlavinka

© PhDr. Ivan Kamenec, CSc.

Recenzenti: PhDr. Ľudovít Hallon, CSc.

Prof. PhDr. Eduard Nižňanský, CSc.

Editorka: PhDr. Monika Vrzgulová, CSc.

Jazyková redakcia: PhDr. Ingrid Kostovská

Foto: Súkromné archívy

Dokumenty: SNA, f. Povereníctvo priemyslu a obchodu – VII. odbor
(PPO – VII), šk. č. 238, zákl. č. III/3 – A – 6246/1947.

Grafická úprava a DTP: MONMART, s. r. o.

Tlač: Tlačiareň Durlák

Vydalo: © DOKUMENTAČNÉ STREDISKO HOLOKAUSTU, Bratislava 2008

ISBN 978-80-969857-1-5